Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Факультет філології, психології та педагогіки

Кафедра психології та педагогіки

Спеціальність 053 «Психологія»
Очна форма навчання 2 курс другого (магістерського) рівня вищої освіти

КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

«ВПЛИВ СІМЕЙНОЇ СТРУКТУРИ НА ЕМОЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ»

Виконала студентка гр. 601-ФП
_____.2025 р.
_____
Ревека Євгенія Володимирівна

Керівник кваліфікаційної роботи
_____.___.2025 р.
_____д. псих. н.,
професор Седих К.В.

Робота допущена до захисту:

Завідувачка кафедри психології та педагогіки Клевака Л.П.
_____.___.2025 р. _____(підпис)

Полтава 2026

ЗМІСТ

ВСТУП……..……..……3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СІМЕЙНОЇ СТРУКТУРИ НА ЕМОЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Концептуальні підходи до вивчення проблеми тривожності у психології……..10
1.2. Психологічні особливості прояву тривожності у дітей дошкільного віку……..…..15
1.3. Характеристика батьківсько-дитячих взаємин……..18
1.4. Особливості сучасної сім'ї та її структури……24
Висновки до першого розділу…….....28

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВ СІМЕЙНОЇ СТРУКТУРИ НА ЕМОЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Огляд і обґрунтування вибору методик…….……..30
2.2. Тест на тривожність «Обери потрібне обличчя» (Р. Темпл, В. Амен, М. Дорки)…….....32
2.3. Методика «Контурний CAT-H» Е. Кріс, авторська модифікація М. Я. Семаго……..33
2.4. «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги і В. Століна…….....39
2.5. Анкета для батьків «Виявлення рівня тривожності дитини» Г. П. Лаврентєвої та Т. М. Титаренко……41
2.6. Методика «Психологічний клімат сім'ї»……...42
Висновки до другого розділу…….....43

РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВ СІМЕЙНОЇ СТРУКТУРИ НА ЕМОЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1. Організація емпіричного дослідження……..…45
3.2. Особливості прояву тривожності дошкільників……..48
3.3. Дослідження дитячо-батьківських взаємин…….....61
3.4. Вплив сімейної структури на емоційно-психологічний розвиток дітей дошкільного віку……..……..69
Висновки до третього розділу……72

ВИСНОВКИ……..……..74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….....82
ДОДАТКИ
А. Зразки бланків методик психодіагностики……...87
Б. Таблиці зведених індивідуальних даних обстеження……..…98

ВСТУП

Актуальність дослідження. Дошкільний вік є фундаментальним етапом розвитку, коли формуються основи емоційної сфери, виникають перші уявлення про себе та інших, закладаються механізми соціальної взаємодії й адаптації. Саме в цей період дитина особливо вразлива до впливів зовнішнього середовища, і передусім – сім'ї, яка є первинною соціальною інституцією, джерелом емоційної стабільності, безпеки та підтримки. Структура сім'ї, характер стосунків між її членами, емоційний клімат у родині та моделі виховання визначають, як дитина навчається розпізнавати, переживати та регулювати власні емоції, як вона будує стосунки з однолітками й дорослими, а також наскільки успішно адаптується до соціального середовища.

Сучасна реальність позначена значними соціальними змінами: зростає кількість неповних і змішаних сімей, батьки часто перебувають у стані емоційного виснаження, стресу або економічної нестабільності, що негативно позначається на якості їхньої взаємодії з дітьми. Порушення сімейної структури, трудова міграція, розлучення, конфлікти між батьками, нестача уваги чи, навпаки, надмірна гіперопіка – усе це створює ризик формування у дитини тривожних, невротичних і дезадаптивних реакцій. У таких умовах сім'я може або сприяти гармонійному розвитку дитини, або, навпаки, стати чинником емоційного неблагополуччя.

Особливо тривожним є стрімке зростання рівня тривожності серед дошкільників. За даними З. Кісарчук і Я. Омельченко, частка дітей із високим рівнем тривожності збільшилася з 16% у 1983 році до 72% у 2022 році. Тривожність дошкільника часто відображає проблеми сімейного середовища: конфліктність у родині, відсутність одного з батьків, емоційну холодність, надмірний контроль, непослідовну поведінку дорослих. Такі умови порушують базове відчуття безпеки дитини, що є ключовим у ранньому розвитку. Тривожність у цьому віці може закріпитися як стійка особистісна

риса, а в майбутньому – ускладнювати взаємодію з соціумом, навчання та саморегуляцію.

Проблема взаємозв'язку сімейної структури та емоційного розвитку дитини активно досліджується у світовій та українській психології. Роботи О. Доккіна, К. Журби, О. Кононко, Т. Кравченко, С. Ладивір, А. Адлера, Дж. Боулбі, Д. Віннікота, М. Кляйн, Е. Фромма, К. Хорні підкреслюють значення емоційного контакту між батьками й дитиною, типів прив'язаності та батьківського ставлення для формування базових психологічних структур особистості. Дослідження прив'язаності та раннього емоційного досвіду доводять: чим стабільніший і тепліший сімейний клімат, тим нижчою є ймовірність формування тривожних та дезадаптивних реакцій у дитини.

Науковці, які вивчають тривогу (Е. Еріксон, Р. Мей, З. Фрейд, Ч. Спілбергер, Я. Рейковський, Х. Хекхаузен), розглядають її як важливий індикатор психічного стану людини. У дошкільному віці вона нерідко виступає сигналом того, що у сімейному середовищі порушена емоційна рівновага – відсутня підтримка, довіра, стабільність та чутливість до потреб дитини.

Уразливість емоційної сфери дошкільника зумовлена природними віковими особливостями: дитина ще не володіє достатніми навичками регуляції емоцій, її поведінка значною мірою залежить від реакцій дорослих, а можливості подолання стресу є обмеженими. За несприятливого сімейного клімату тривожні прояви можуть швидко посилюватися, впливаючи на подальший розвиток особистості.

З огляду на вищезазначене, дослідження впливу сімейної структури на емоційно-психологічний розвиток дітей дошкільного віку набуває особливого значення. Воно дозволяє не лише поглибити теоретичне розуміння механізмів формування дитячих емоційних реакцій, але й визначити конкретні чинники ризику та захисту, які важливо враховувати у роботі педагогів, психологів та фахівців із сімейного консультування.

Отже, актуальність даного дослідження зумовлена потребою своєчасного виявлення і запобігання емоційним труднощам у дошкільників, необхідністю покращення сімейної взаємодії, а також важливістю створення психологічно безпечного середовища, що сприятиме гармонійному розвитку особистості дитини.

Мета дослідження – з'ясування особливостей впливу батьківсько-дитячих взаємин на формування й інтенсивність тривожних проявів у дітей дошкільного віку. Для реалізації цієї мети передбачається поетапне виконання низки дослідницьких **завдань**.

Завданнями дослідження впливу сімейної структури на емоційно-психологічний розвиток дітей дошкільного віку є:

1) передусім необхідно здійснити ґрунтовний теоретичний огляд наукових джерел, що висвітлюють специфіку тривожності у дошкільників та особливості взаємодії між батьками й дітьми.
2) Наступним кроком є відбір адекватного психодіагностичного інструментарію та проведення емпіричного дослідження, спрямованого на комплексне вивчення досліджуваного явища.
3) Після отримання емпіричних даних важливо провести їх змістовний аналіз і інтерпретацію з метою встановлення закономірностей впливу характеру батьківсько-дитячих стосунків на рівень тривожності дітей дошкільного віку.

Об'єктом дослідження виступає тривожність у дітей дошкільного віку. **Предметом дослідження** є особливості впливу батьківсько-дитячих взаємин на прояви тривожності, з урахуванням типу та структури сім'ї.

У роботі застосовано комплекс методів. До теоретичних належать аналіз, класифікація, порівняння, систематизація й узагальнення результатів наукових досліджень. Емпіричний блок охоплює тестові методики, психомалюнкові техніки та проективні підходи, спрямовані на вивчення індивідуально-психологічних особливостей дітей. Математичний аналіз передбачає використання статистичних методів, зокрема непараметричного

критерію Манна–Уїтні, а також програмного забезпечення IBM SPSS Statistics 26 для якісної обробки та перевірки достовірності отриманих результатів.

Психодіагностичні методики: анкета для батьків «Визначення рівня тривожності дитини» (Г. П. Лаврентьєва, Т. М. Титаренко), «Опитувальник батьківського ставлення» (А. Варга, В. Столін), тест «Вибери потрібне обличчя» (Р. Теммл, М. Доркі, В. Амен), методика «Контурний САТ-Н» (Е. Кріс, модифікація М. Я. Семаго), методика «Психологічний клімат сім'ї».

Гіпотеза дослідження: передбачається, що емоційний розвиток дітей дошкільного віку, зокрема рівень їхньої тривожності, істотно залежить від структури сім'ї, а також від характеру батьківсько-дитячих взаємин і стилю виховання. Гіпотетично, діти, які виховуються у повних та емоційно стабільних сім'ях, де батьки демонструють високий рівень прийняття, емоційної підтримки та помірної автономії, виявляють нижчі показники тривожності. У таких сім'ях, як правило, менш виражені стилі виховання типу авторитарної гіперсоціалізації або знецінювального ставлення («маленький невдаха»). Водночас очікується, що діти з неповних, деформованих або конфліктних сімей, де переважають амбівалентні чи симбіотичні форми виховання, схильні до підвищеного емоційного напруження та формування середніх або високих рівнів тривожності. При таких взаєминах частіше спостерігаються прояви гіперопіки, недостатнього прийняття або нестабільності емоційних контактів. Таким чином, основне припущення полягає в тому, що структура сім'ї опосередковано впливає на емоційний стан дитини через систему взаємин, стиль виховання та рівень емоційної безпеки в сімейному середовищі.

Емпіричне дослідження було проведене на базі двох закладів дошкільної освіти комбінованого типу: ясел-садка «Дивограй» Полтавської міської ради та Розсошенського ЗДО «Яблунька» Щербанівської селищної ради Полтавської області. У вибірку увійшли 60 дітей середнього та старшого дошкільного віку (4–5 років), які виховуються у сім'ях різних типів: повних, неповних та деформованих (з частими конфліктами або порушеннями

батьківських ролей). Така вибірка дозволяє порівняти особливості емоційного розвитку залежно від сімейної структури.

Теоретична цінність роботи полягає у:

- поглибленні розуміння механізмів впливу сімейної структури на емоційний розвиток дошкільників, зокрема формування таких компонентів емоційної сфери, як тривожність, емоційна стабільність, довіра, здатність до саморегуляції;
- уточненні ролі стилів батьківського виховання у становленні базових емоційних реакцій дитини та її загального психологічного добробуту;
- узагальненні сучасних підходів до вивчення сімейних чинників емоційної дезадаптації дітей, що дозволяє поглибити наукові уявлення про взаємозв'язок сімейного клімату, прив'язаності та емоційного розвитку;
- розширенні наукової бази для подальших досліджень, спрямованих на вивчення емоційної сфери дітей у різних типах сімей, а також порівняння впливу традиційних і сучасних сімейних моделей.

Практична значущість роботи полягає в її можливості бути застосованою у реальній діяльності фахівців системи освіти та психологічної допомоги:

- результати можуть використовуватися практичними психологами ЗДО для раннього виявлення дітей із підвищеним рівнем емоційної напруги та тривожності;
- дані дослідження можуть слугувати основою для розробки корекційно-розвивальних програм, спрямованих на зниження тривожності та формування почуття емоційної безпеки;
- отримані матеріали можуть бути застосовані у роботі з батьками, зокрема під час проведення консультацій, тренінгів та просвітницьких заходів, спрямованих на формування ефективних стилів виховання;

- напрацювання можуть бути корисними педагогам для оптимізації освітнього середовища, що сприятиме психологічному комфорту та адаптації дітей;
- результати дослідження дають можливість формувати індивідуальні рекомендації для сімей різної структури щодо зниження емоційних ризиків у розвитку дитини.

Структура та обсяг роботи

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (80 найменувань) та додатків на 15 сторінках. Основний зміст викладено на 77 сторінках; загальний обсяг становить 100 сторінок.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СІМЕЙНОЇ СТРУКТУРИ НА ЕМОЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У цьому розділі представлено теоретичні засади дослідження тривожних проявів у дітей дошкільного віку з урахуванням особливостей сімейної структури. Розкрито психологічні характеристики дошкільного періоду, проаналізовано поняття сімейної структури та її роль у розвитку дитини, окреслено наукові підходи до вивчення дитячої тривожності. Окрему увагу приділено тому, як особливості сімейного середовища та батьківсько-дитячих взаємин впливають на формування та вираження тривожних станів у дошкільників.

1.1. Концептуальні підходи до вивчення проблеми тривожності у психології

Емоційні стани людини, зокрема тривожність, залишаються однією з найскладніших і водночас найактуальніших проблем сучасної психології. Інтерес до цього феномена не згасає протягом десятиліть, адже тривожність розглядають не лише як індивідуальне переживання, а й як характерну ознаку нашого часу. З одного боку, вона сприймається як невід'ємний емоційний компонент людського існування, а з іншого – як психічний стан, що формується під впливом зовнішніх обставин та внутрішніх переживань. Саме тому закономірно, що проблема тривожності активно досліджується як у вітчизняній, так і в зарубіжній психологічній науці.

Наукові підходи до вивчення тривожності відображені у працях В. Астапова, А. Захарова, В. Кисловської, А. Прихожан, К. Хорні [49; 50]. Дослідники підкреслюють багатогранність цього феномена, що вимагає комплексного аналізу. Зокрема, виникнення тривожності в контексті соціальної адаптації детально розглядається у роботах Л. Вольнової та Г.

Дьоміної [4, с. 32–33], О. Вовчик-Блакитної [3, с. 3], В. Горбатих [7, с. 56], П. Горностая [8, с. 32], А. Лєскової й Н. Депутата [9, с. 391], Н. Пасинкової. Питання корекції й профілактики цього стану знайшли своє відображення у працях Г. Габурєєвої та Н. Дмитріюк [11; 12]. Таким чином, тривожність постає як явище, що потребує аналізу не лише на рівні внутрішніх переживань, а й у контексті взаємодії особистості з соціальним середовищем.

Окремий напрям психологічних досліджень присвячено тривожності дітей дошкільного віку, адже саме в цей період закладаються основи емоційної регуляції. Особливості прояву тривожних реакцій у дошкільнят у взаємозв'язку з дитячо-батьківськими стосунками висвітлено у роботах Х. Богрової [1, с. 12], Т. Гончаренко [6, с. 26], Т. Дзюби [10, с. 19], О. Козлюк [18, с. 88], А. Ревть і О. Карпенко [36], Т. Колодійчук [20], Г. Лаврентьєвої та Т. Титаренко [24]. Інші автори – А. Пасічніченко [34], С. і М. Томчук [41], Є. Клєцова, Л. Лавренчук [17], О. Котова [22], Н. Лебединець [25] та ін. – аналізують пов'язані з тривожністю стани, такі як страхи, агресія чи емоційна напруженість. Це вказує на розширення проблематики та її міждисциплінарний характер.

Попри значну кількість наукових праць, дослідження тривожності саме у дітей дошкільного віку й особливо в контексті впливу сімейного середовища залишаються недостатньо висвітленими. Саме тому важливо уточнити чинники, що зумовлюють формування цього емоційного стану, та визначити механізми його виникнення. Це тим більш актуально, що тривожність у дітей аналізується не лише психологами, а й фахівцями суміжних наук – психіатрами, фізіологами, біохіміками, соціологами та філософами. Значний внесок у розробку теоретичних аспектів проблеми зробили Ф. Перлз, З. Фрейд, К. Хорні, А. Прихожан, В. Кочубей, Ю. Ханін, О. Дусавицький, Г. Габурєєва, Я. Омельченко та ін. [6, 25, 26, 36].

У сучасних теоретичних підходах тривожність розглядають як динамічне утворення, позначене певними етапами виникнення, зміною інтенсивності та фізіологічними реакціями. Так, З. Фрейд [26] одним із

перших підкреслив значення інтерпретації людиною власних фізіологічних сигналів збудження, що надалі стало основою для сучасних когнітивних моделей тривожності. Подальший розвиток цієї теми спостерігаємо у працях А. Прихожан, яка трактує тривожність як особистісну характеристику з когнітивним, емоційним і операційним компонентами, що виконує адаптивну функцію [50].

S. Campbell розрізняє ситуативну та особистісну тривожність, що дозволяє точніше описати, чи пов'язаний стан із конкретними зовнішніми подіями, чи є стійкою рисою особистості [48]. Подібної класифікації дотримується і C. Spielberger, який виділяє тимчасовий емоційний стан (state anxiety) і стійку схильність до тривожних переживань (trait anxiety), що може мати генетичну основу [52]. Розуміння цього розмежування дозволяє точніше описувати природу дитячої тривожності, яка часто одночасно має і ситуативний, і особистісний компонент.

На думку В. Фісака [53], стійка тривожність може відповідати парадоксальній потребі переживати сильні негативні емоції, у той час як Т. Прищепа [35] вказує, що підвищений рівень тривожних реакцій є наслідком порушеної адаптації та може призводити до пограничних станів. Ці положення особливо важливі для аналізу раннього віку, оскільки саме в дошкільний період формується фундамент емоційної стабільності.

У науковій літературі розрізняють нормальну та невротичну тривогу. Перша є адекватною реакцією на реальну загрозу, тоді як друга – надмірною й не відповідною ситуації. З. Фрейд і К. Хорні називали нормальну тривогу «об'єктивною», підкреслюючи її природний і корисний характер [49].

Важливим є той факт, що сприйняття ситуацій як небезпечних пов'язане з попереднім досвідом дитини, що підтверджують О. Кочерга та О. Васильєв [23, с. 43]. Саме тому роль сім'ї як першого середовища розвитку є ключовою. Дослідження свідчать, що джерела тривоги значною мірою пов'язані зі стосунками з близькими дорослими. Як наголошував Г. Салліван [51], емоційний контакт із матір'ю виступає базовою умовою почуття

безпеки, а будь-яка загроза цьому контакту формує відчуття тривоги, яке передається дитині ще до того, як вона здатна усвідомити взаємодію.

У свою чергу, К. Хорні вказувала, що базова тривога виникає внаслідок конфлікту між потребою в залежності та переживанням ворожості щодо батьків, що може виникати за умов фрустрації або нестачі емоційної підтримки [49]. Такий підхід особливо важливий для аналізу різних типів сімейної структури, адже саме вона визначає характер взаємодії між дитиною й дорослими.

Емоційна реакція дитини на небезпеку може проявлятися у формі переляку, недиференційованої тривоги або страху, причому ці форми мають різний ступінь зрілості. Дослідження В. Горбатих показують, що перші ознаки тривожних проявів спостерігаються вже у п’ятимісячних немовлят [7]. У міру дозрівання нервової системи відбувається перехід від загальних реакцій занепокоєння до диференційованого страху, що свідчить про поступове формування емоційної регуляції.

Отже, тривожність у дошкільному віці формується як результат взаємодії індивідуальних біологічних особливостей, соціального досвіду та передусім сімейного середовища. Саме тому вивчення впливу структури сім’ї на розвиток тривожності та емоційної регуляції дітей є важливим напрямом сучасної психологічної науки.

1.2. Психологічні особливості прояву тривожності у дітей дошкільного віку

Розвиток тривожності у дошкільників розглядається в широкому контексті, що охоплює вплив соціальної ситуації розвитку дитини, характер сімейних взаємин та особливості педагогічної взаємодії у різних видах діяльності. Саме сукупність цих чинників визначає, як дитина реагує на життєві обставини та які емоційні стани у неї домінують.

Коли тривожність стає провідною характеристикою поведінки, вона неминуче проявляється як страх, а у складніших випадках – як панічні форми

реагування. Невпевненість у собі, що бере початок у ранньому дитинстві, суттєво обмежує можливості дошкільника спиратися на власні сили, відкрито висловлювати думки й почуватися захищеним. У результаті дитина переживає постійний дискомфорт, тривогу, а іноді й страх. Такі діти часто метушливі, оскільки шукають спосіб зменшити внутрішню напругу. Згодом накопичений емоційний дискомфорт може призводити до появи образи, заздрості, самозвинувачень та почуття провини. У підсумку формується негативне бачення себе, людей і світу, який здається наповненим загрозами [1, с. 115].

Дошкільники з низькою самооцінкою, як правило, нерішучі, схильні до сумнівів і критичного самоаналізу. Нестача довіри до інших спричиняє емоційну дистанційованість, а підозрілість стає основою для страху перед людьми, очікування насмішок або образ. Як компенсаторний механізм можуть виникати форми психологічного захисту, зокрема агресивна поведінка, спрямована на оточення [12].

Одним із найтиповіших механізмів захисту у тривожних дітей стає переконання: «Щоб нічого не боятися, я змушу боятися мене». Агресивна поведінка виконує роль захисної «маски», що приховує глибинні переживання страху й невпевненості. Проте внутрішньо така дитина продовжує відчувати розгубленість, емоційну нестабільність та брак підтримки.

Ще однією поширеною формою захисту є уникнення контакту з людьми, яких дитина сприймає як потенційно небезпечних. У таких випадках вона стає замкнутою, пасивною, обмежує коло спілкування. Інша стратегія – втеча у фантазування. Проте фантазії тривожних дошкільників часто не несуть творчого змісту: вони перенасичені елементами страху та небезпеки. На відміну від конструктивних мрій, що сприяють розвитку уяви, ці фантазії є способом психологічного уникнення і лише посилюють внутрішню напругу [13, с. 78].

Вікові особливості також відіграють значну роль у структурі тривожності. У 7–8 років дитина починає відчувати страх зробити щось неправильно або не відповідати вимогам соціуму. Для дошкільного віку головним джерелом тривог залишається сім’я, тоді як у підлітковому віці домінантним стає шкільне середовище.

Дослідження доводять, що рівень тривожності має статеві відмінності. У дошкільному та молодшому шкільному віці хлопчики зазвичай демонструють вищий рівень тривожних реакцій, ніж дівчата, і з віком ця різниця збільшується. Хлопчики частіше бояться фізичних ушкоджень, покарань з боку дорослих, тоді як страхи дівчат здебільшого пов’язані з міжособистісними стосунками та поведінкою інших людей, включно з родичами, друзями чи «небезпечними» незнайомцями [14, с. 43].

У старшому дошкільному віці провідними видами діяльності є гра та навчання. Під час них дитина активно взаємодіє з однолітками та дорослими, починає порівнювати свої можливості й досягнення з досягненнями інших, що суттєво впливає на її самосприйняття. Вихователь у цей період має велике значення як носій соціальних норм і авторитет, чия оцінка може як підтримати самооцінку дитини, так і навпаки – спричинити невпевненість. Емпірично доведено, що однією з ключових причин формування особистісної тривожності є внутрішній конфлікт, пов’язаний із самооцінкою та неспроможністю дитини прийняти себе такою, якою вона є [20, с. 68].

Щодо наслідків тривожності, дослідники зазначають, що хоча вона не впливає безпосередньо на інтелектуальний розвиток, проте може суттєво обмежувати можливості для формування дивергентного мислення, яке передбачає відкритість до нового, креативність та сміливість експериментувати. Дошкільник із високою тривожністю часто уникає незнайомих ситуацій, що, своєю чергою, стримує розвиток творчих здібностей.

Важливо наголосити, що тривожність у старших дошкільників не є стабільною особистісною рисою. За умови правильно організованої

педагогічної взаємодії, емоційної підтримки в сім'ї та дотримання дорослими професійних рекомендацій її рівень може бути значно знижений. Це підкреслює необхідність комплексного підходу до подолання дитячої тривожності та підвищення психологічної стійкості дошкільників.

1.3. Характеристика батьківсько-дитячих взаємин

Одним із ключових чинників, що визначають розвиток особистості дитини, є сім'я, яка виступає першою та найважливішою референтною групою. Саме в межах сімейного середовища відбувається закладення основних особистісних якостей та проходить початковий етап соціалізації. Сім'я має пріоритетне значення в процесі виховання та розвитку дитини з моменту її народження, передаючи їй інтелектуальні надбання, культурні традиції, практичні навички та життєві вміння.

Сімейне оточення визначає фундаментальні аспекти життя дитини. Як зазначав С. Ковальов, саме через сімейні стосунки та комунікацію реалізуються базові потреби особистості: потреба у соціальних зв'язках, що забезпечує відчуття належності до групи; потреба в самоствердженні, яка формує відчуття значущості; потреба в прихильності, що дарує любов і турботу; потреба в упевненості у власних силах, яка дозволяє відчути індивідуальність; потреба в орієнтації, що слугує життєвою моделлю для прийняття рішень [С. Ковальов].

Протягом усього життя сім'я залишається найближчим мікросоціальним середовищем, що впливає на унікальність індивідуального досвіду людини та відіграє ключову роль у процесах соціалізації.

Тривожність у дітей старшого дошкільного віку формується під впливом сімейних взаємин, особливо у взаємодії між батьками та між батьками й дітьми. Психологічна атмосфера в родині прямо визначає рівень тривожності дитини. Сім'я може виступати як позитивним чинником, сприяючи емоційному розвитку, так і негативним, підвищуючи ризик

тривожної поведінки. Це особливий тип середовища, який має довготривалий та життєво важливий вплив на розвиток цілісної особистості та на рівень дитячої тривожності.

Рівень тривожності дитини безпосередньо залежить від особливостей батьківсько-дитячих взаємин, сімейного оточення та психологічного клімату в родині. Позитивний вплив на дитину здійснюють любов, взаємоповага, взаєморозуміння, задоволеність міжособистісними стосунками, демократичний і спокійний стиль комунікації, довіра та організованість у сім'ї. Натомість суперечливі відносини між батьками створюють постійну емоційну напругу, що викликає у дітей роздратування, тривогу та невпевненість і порушує засади їх соціального розвитку [8, с. 22].

Психологічна цілісність дитини формується здебільшого в ранньому віці, коли закладаються основи її особистості. У подальшому можливо вдосконалювати емоційно-ціннісну сферу, коригувати стандарти поведінки та соціальну спрямованість, однак ці процеси реалізуються на основі якостей і рис, сформованих у дитинстві.

Дослідження свідчать, що дитяча тривожність є результатом впливу численних психотравмуючих чинників, серед яких пріоритетне значення мають сімейні умови та особливості батьківсько-дитячих взаємин. Поняття «батьківсько-дитячі взаємини» охоплює широкий спектр аспектів: батьківські установки та поведінкові стратегії, позиції батьків, типи взаємодії між дорослими та дітьми, види батьківського авторитету (позитивного та помилкового), стилі виховання, ролі дітей у сім'ї, стилі комунікації, взаємозв'язки та взаємозалежність батьків і дітей, а також батьківське ставлення, яке визначає особливості спілкування та методи впливу на дитину [5].

Особливої уваги заслуговує батьківське ставлення, яке відображає емоційне сприйняття дитини, контроль, систему вимог і стиль спілкування. Типові прояви деструктивного ставлення – емоційне відкидання, надмірна вимогливість і контроль, надмірна опіка – безпосередньо сприяють розвитку

дитячої тривожності, формуючи стійку особистісну рису та опосередковуючи численні проблеми розвитку [7, с. 67].

Факторами, що перешкоджають формуванню позитивних батьківсько-дитячих взаємин, є: підвищена нервова напруга, стресові та екстремальні ситуації; низький рівень міжособистісної та психолого-освітньої культури; надмірна зайнятість батьків; збіднене спілкування у сім'ї; малозабезпеченість; високий рівень розлучень та неблагополучні сім'ї [8, с. 22].

Як зазначав О. Козлюк, конфліктні сім'ї створюють у дітей негативний досвід спілкування, де домінують суперечливі вимоги, відсутні любов, підтримка та психологічний спокій, що призводить до підвищеного ризику нервово-психічних порушень, некерованості поведінки та формування суперечливих почуттів до батьків [19, с. 131].

Неправильні стратегії виховання, такі як гіперопіка, неприйняття дитини або непослідовність вимог, травмують психіку дитини та сприяють невротизації. До факторів, що провокують високий рівень тривожності, відносяться: підвищена тривога батьків, проєкція особистих проблем на дітей, нерозуміння індивідуальних особливостей дитини, надмірний контроль та категоричні вимоги [5].

В. Гарбузов виділяє три типи неналежного виховання дітей з невротичними проявами: емоційне відштовхування, гіперсоціальний тип та егоцентричний тип. Кожен з них характеризується різним рівнем уваги та захисту, який надають батьки, а також можливими проєкціями: гіпозахист або гіперзахист [7, с. 67].

Виховання за типом відмови характеризується відсутністю батьківської любові, надмірним контролем та покараннями, що призводить до формування у дитини низької самооцінки, егоїстичних рис та конфліктності. Гіперсоціальний тип фокусується на успіхах та соціальному статусі дитини, ігноруючи її індивідуальні психологічні особливості, що формує страх перед невдачами та соціальну ізоляцію [34, с. 94]. Егоцентричний тип («сімейний

ідол») проявляється у перебільшеній увазі до талантів дитини, що формує егоїстичні схильності та підвищену самооцінку.

Таким чином, стилі батьківської взаємодії та якість батьківсько-дитячих взаємин мають критичне значення для формування особистості дитини, особливо її рівня тривожності в дошкільному віці, що може зумовлювати ризик невротизації у старшому дошкільному періоді.

1.4. Особливості сучасної сім'ї та її структури

Структура сім’ї охоплює кількість і склад її членів, а також характер взаємовідносин між ними. Дослідження структури сім’ї дозволяє виявити, як реалізуються її функції: хто бере на себе керівництво, а хто – виконання завдань, як розподіляються права та обов’язки серед членів родини. Залежно від організації цих процесів виділяють сім’ї, де управління та прийняття рішень зосереджені в руках одного члена родини, і сім’ї з рівноправним розподілом влади між усіма членами. У першому випадку говорять про авторитарну модель взаємин, у другому – про демократичну. Крім того, структура сім’ї може визначатися характером розподілу обов’язків: вони можуть зосереджуватися в однієї особи або рівномірно розподілятися між усіма членами сім’ї.

Найпоширенішою у сучасному суспільстві є родина, що включає подружню пару та дітей, а іноді й старших членів родини, наприклад, батьків подружжя. Типовою є орієнтація на одного або двох дітей. У таких сім’ях спостерігається тенденція до рівноправного розподілу обов’язків і активної участі всіх членів у вирішенні сімейних проблем. Соціологічні опитування підтверджують, що більшість опитаних підтримує саме таку модель взаємин [Леві Д.].

Порушення структури сім’ї проявляється у характеристиках, які ускладнюють або перешкоджають виконанню її функцій. Наприклад, нерівномірний розподіл побутових обов’язків між подружжям може стати

джерелом перевантаження одного з членів сім'ї, що негативно впливає на задоволення його фізичних і духовних потреб. Також до порушень належать сімейні конфлікти, які ускладнюють виконання родиною своїх функцій.

Існує кілька основних типів сімейної структури. До «нуклеарної сім'ї» входять чоловік, дружина та їхні діти. «Поповнена» або розширена сім'я включає подружню пару, дітей та представників старших поколінь, таких як бабусі, дідусі, дядьки, тітки, що живуть разом або поруч, утворюючи єдину сімейну систему. «Змішана сім'я» формується після шлюбу розлучених осіб і включає дітей від попередніх шлюбів одного з подружжя, інтегрованих у нову родину. «Сім'я батька-одинака» або матері-одиначки виникає через розлучення, смерть партнера чи відсутність офіційного шлюбу [Леві Д.].

А. І. Антонов і В. М. Медков розрізняють нуклеарні сім'ї, які складаються з батьків і їхніх дітей (два покоління) і в яких існує максимум три основні ролі – батько-чоловік, мати-дружина, син або дочка [2, с. 76]. Розширені сім'ї об'єднують кілька нуклеарних родин з різних поколінь (прабатьки, батьки, діти), формуючи спільне домогосподарство. У випадках полігамних шлюбів нуклеарна сім'я може бути складною або комбінованою, включаючи кількох чоловіків або дружин.

У повторних сім'ях, утворених після другого або наступного шлюбу, поряд із новою подружньою парою можуть проживати діти від попередніх шлюбів одного з подружжя.

Е. А. Личко пропонує класифікацію сімей за структурним складом і функціональними особливостями. За структурою виділяють повні сім'ї (мати та батько присутні разом), неповні (лише один із батьків) та перекручені або деформовані (вітчим чи мачуха замість одного з батьків). За функціональними ознаками сім'ї поділяють на гармонійні та дисгармонійні [Личко Е. А.].

І. В. Гребенников виділяє шість типів розподілу сімейних ролей. Основні серед них: централістичний (або авторитарний, з елементами патріархальності), коли основну роль у прийнятті рішень виконує один із

подружжя; автономний – чіткий розподіл ролей із мінімальним втручанням одне в справи іншого; демократичний – рівномірне управління сім'єю подружжям.

За критерієм влади А. І. Антонов і В. М. Медков (1996) виділяють патріархальні сім'ї (голова сім'ї – батько), матріархальні (голова – мати) та егалітарні, де влада розподіляється ситуативно між обома батьками.

У системній сімейній терапії, зокрема в «структурній школі» Сальвадора Мінухіна, структура сім'ї розглядається як цілісна система, що регулює взаємодії між членами. Взаємодії підпорядковуються неусвідомленим правилам, які формують сімейну структуру як єдине ціле [42, с. 78].

Аналіз структури конкретної сім'ї включає вивчення її складу на різних рівнях: вся родина, підсистема батьків, дитяча підсистема та індивідуальні підсистеми. Оцінюються основні параметри – згуртованість, ієрархія, гнучкість, внутрішні та зовнішні кордони, рольова структура. Особливу увагу приділяють проблемам структури, таким як міжпоколінні коаліції, реверсія ієрархії та типи незбалансованості. Згуртованість описує емоційний зв'язок і ступінь, до якого родина сприймає себе як єдине ціле.

Структурна теорія стверджує, що дисфункція виникає при крайнощах у цих параметрах. Надмірно жорсткі зовнішні кордони обмежують обмін із зовнішнім середовищем; занадто слабкі – формують слабку внутрішню єдність родини. Жорсткі внутрішні кордони між батьками і дітьми ведуть до егоцентризму батьків; слабкі – до втрати інтимності у подружніх стосунках. Тому регулювання якості кордонів є однією з основних цілей структурної сімейної терапії.

Висновки до першого розділу

У першому розділі дослідження висвітлено теоретичні засади проблеми тривожності у дітей дошкільного віку в контексті впливу сімейної структури. Аналіз наукових джерел показав, що тривожність є складним багатокомпонентним явищем, яке включає емоційний, когнітивний і поведінковий аспекти та проявляється як ситуативно, так і як стійка особистісна риса. Встановлено, що дошкільний вік є критичним періодом формування емоційної регуляції, коли закладаються основи психологічної стійкості або, навпаки, підвищеної тривожності. Психологи та дослідники, серед яких З. Фрейд, К. Хорні, А. Прихожан, В. Кисловська, підкреслюють важливість взаємодії індивідуальних біологічних особливостей дитини з соціальним та сімейним середовищем у формуванні тривожних станів.

У розділі з’ясовано, що тривожність у дітей проявляється у вигляді страхів, невпевненості, агресивних реакцій чи уникання контактів, що залежить від віку, статі та соціального оточення. Дошкільники з високим рівнем тривожності демонструють схильність до внутрішніх конфліктів, негативного самосприйняття, а також зниження готовності до самостійної діяльності й творчих проявів. Водночас підкреслено, що тривожність не є незмінною особистісною рисою: за умови емоційної підтримки, стабільного сімейного клімату та правильно організованої педагогічної взаємодії її прояви можуть знижуватися.

Особливу увагу приділено батьківсько-дитячим взаєминам як ключовому чиннику формування тривожності. Позитивна емоційна атмосфера, довіра, взаємоповага та демократичний стиль виховання сприяють розвитку емоційної стабільності, тоді як конфліктні стосунки, надмірна опіка, категоричні вимоги чи емоційне відкидання підвищують рівень тривожності, формують невротичні тенденції та порушують соціальну адаптацію дітей. Дослідження свідчать про наявність типових моделей негативного виховання, таких як гіперсоціальний, егоцентричний та тип

відмови, кожен із яких має специфічний вплив на розвиток емоційної сфери дитини та її поведінкові стратегії захисту.

Розділ також охоплює сучасні підходи до класифікації та аналізу сімейної структури, включаючи нуклеарні, розширені, змішані та неповні сім'ї, а також підходи до визначення типів розподілу ролей, стилів виховання та рівня згуртованості родини. Виявлено, що порушення сімейної структури, дисгармонійні взаємини, незбалансований розподіл обов'язків та проблеми у системі влади негативно впливають на психоемоційний стан дітей і підвищують ризик формування тривожних проявів. Теоретичний аналіз доводить, що сім'я виступає першоосередком соціалізації та базовим фактором безпеки для дитини, а її психологічна цілісність є визначальною умовою нормального емоційного розвитку та профілактики ранньої тривожності.

Отже, теоретичний аналіз підтверджує, що тривожність у дошкільників є результатом складної взаємодії біологічних, соціальних та сімейних факторів. Особливості структури сім'ї та якість батьківсько-дитячих взаємин виступають вирішальними детермінантами розвитку цього емоційного стану. Розуміння цих закономірностей створює основу для подальших емпіричних досліджень, спрямованих на виявлення специфіки проявів тривожності залежно від типу сім'ї, а також для розробки ефективних корекційних та профілактичних заходів, що підвищують психологічну стійкість дошкільників.

РОЗДІЛ 2.
МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СІМЕЙНОЇ СТРУКТУРИ НА ЕМОЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Розділ присвячено обґрунтуванню методологічних засад проведення емпіричного дослідження психологічних особливостей проявів тривожності у дітей дошкільного віку. У ньому визначено та проаналізовано психодіагностичні методики, які забезпечують вирішення практичних завдань дослідження.

2.1. Огляд і обґрунтування вибору методик

Планування та реалізація експериментального дослідження психологічних проявів тривожності у дітей дошкільного віку ґрунтувалася на сучасних уявленнях психологічної науки, відповідно до яких тривожність розглядається як складна індивідуально-психологічна характеристика особистості. Вона проявляється як емоційний стан, що виникає в умовах невизначених, потенційно небезпечних або нових життєвих ситуацій, і характеризується очікуванням негативного результату чи невдачі. Тривожність впливає на когнітивну діяльність, поведінкові реакції, процеси прийняття рішень та соціальну адаптацію. Легкі прояви тривожності, що проявляються у формі неспокою, внутрішньої напруженості, сумнівів у власних діях або хвилювання перед новими завданнями, здатні створювати емоційний дискомфорт і тим самим ускладнювати процес навчання, сприйняття інформації, концентрацію уваги та формування позитивного досвіду взаємодії з оточенням. Негативний вплив на розвиток особистості виявляється не тільки при високому рівні тривожності, що може провокувати формування пасивності, апатії, безвідповідальності, невпевненості у собі, але й при низькому рівні, що може спричиняти недостатню соціальну мобілізацію та невміння адекватно реагувати на складні ситуації [28, с. 46]. З огляду на це, дослідження тривожності у дошкільників є важливим як для наукового

аналізу емоційного розвитку, так і для практичного забезпечення психологічного благополуччя дітей.

Відповідно до теми кваліфікаційної роботи було сформульовано основну мету та ряд дослідницьких завдань. Метою емпіричної частини роботи стало визначення рівня тривожності у дітей дошкільного віку із застосуванням комплексного психодіагностичного підходу. Для досягнення цієї мети було визначено такі завдання:

1. Підібрати адекватний науково обґрунтований методичний інструментарій, який дозволяє оцінити різні прояви тривожності, включаючи когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти.
2. Здійснити емпіричне дослідження у закладах дошкільної освіти, що дозволяє оцінити рівень тривожності у дітей та виявити зв’язок із особливостями батьківсько-дитячих взаємин.
3. Проаналізувати та інтерпретувати отримані результати, визначити потенційні фактори ризику і захисні чинники, що впливають на розвиток тривожності у дошкільників.
4. Розробити практичні рекомендації для батьків та педагогів, спрямовані на оптимізацію емоційного середовища та зниження рівня тривожності дітей.

Для організації дослідження було запропоновано трирівневу структуру: теоретичний етап, констатуючий (емпіричний) етап та практичний (корекційно-рекомендаційний) етап.

На першому етапі здійснено систематичний аналіз сучасних наукових підходів до вивчення тривожності, визначено специфіку її проявів у дошкільному віці, обґрунтовано актуальність дослідження та уточнено об’єкт і предмет наукового вивчення. Також на цьому етапі здійснено вибір методичного інструментарію, що відповідає критеріям валідності, надійності, доступності та адаптованості до вікових особливостей дітей. У процесі обґрунтування вибору методик враховувалися такі фактори: здатність оцінювати емоційні реакції та рівень тривожності, можливість аналізу впливу

сімейного середовища, простота застосування у груповому або індивідуальному форматі, а також наявність наукового підтвердження ефективності цих методик у роботі з дошкільниками.

Другий етап, констатуючий, полягав у безпосередньому зборі даних у закладах дошкільної освіти комбінованого типу – яслах-садку «Дивограй» Полтавської міської ради та Розсошенському закладі дошкільної освіти «Яблунька» Щербанівської селищної ради Полтавської області. Основна мета цього етапу полягала у виявленні рівня тривожності у дітей, дослідженні взаємозв'язку між проявами тривожності та характеристиками батьківсько-дитячих взаємин, а також у визначенні потенційних чинників, що сприяють або перешкоджають адаптації дітей у соціальному середовищі дошкільного закладу. Збір даних проводився з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей, зокрема їхньої готовності до співпраці, рівня розвитку мовленнєвих навичок та емоційної зрілості, що забезпечило високу точність та достовірність результатів.

На третьому, практичному, етапі здійснено аналіз отриманих даних, інтерпретацію результатів і розробку рекомендацій для батьків. Практичне значення етапу полягає у формуванні ефективних заходів щодо зниження рівня тривожності, оптимізації батьківського впливу на емоційний стан дитини та створення психологічно безпечного середовища, що сприяє гармонійному розвитку дошкільників.

Для комплексної оцінки тривожності застосовувалися такі методики:

- Тест на тривожність «Обери потрібне обличчя» (Р. Темпл, В. Амен, М. Дорки) [28], який дозволяє оцінити рівень тривожності за емоційними реакціями дітей та виявити індивідуальні особливості сприйняття стресових ситуацій.
- Методика «Контурний CAT-H» Е. Кріс у авторській модифікації М. Я. Семаго [13], що дозволяє вивчати проєкційні прояви тривожності, емоційний стан і внутрішні конфлікти дитини.
- Анкета для батьків «Виявлення рівня тривожності дитини» (Г. П.

Лаврентєва, Т. М. Титаренко) [24], яка забезпечує інформацію про суб'єктивне сприйняття емоційного стану дитини з боку батьків.

- «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги і В. Століна [13], що дозволяє оцінити особливості стилю виховання та його вплив на емоційний розвиток дитини.
- Методика «Психологічний клімат сім'ї», яка дає змогу дослідити загальну атмосферу в родині та виявити чинники, що можуть впливати на розвиток тривожності у дошкільників.

Завдяки використанню комплексного інструментарію дослідження забезпечило оцінку рівня тривожності у дітей з різних аспектів – від індивідуальних емоційних реакцій до впливу сімейного середовища та взаємин із батьками. Це дозволило не лише виявити ознаки підвищеної або заниженої тривожності, а й запропонувати практично обґрунтовані рекомендації, спрямовані на покращення психологічного клімату в родині та зниження ризику розвитку негативних емоційних проявів у дошкільників.

Таким чином, проведене дослідження тривожності дітей дошкільного віку відзначається комплексністю, поєднуючи теоретичний аналіз, емпіричну оцінку та практичну спрямованість результатів. Такий підхід дозволяє отримати науково обґрунтовану інформацію про рівень тривожності у дошкільників та визначити ефективні стратегії її корекції, що має значення для практичної психології, педагогічної діяльності та забезпечення емоційного благополуччя дітей.

2.2. Тест на тривожність «Обери потрібне обличчя» (Р. Темпл, В. Амен, М. Дорки)

Мета: встановлення рівня тривожності у дітей дошкільного віку.

Процедура проведення: методика включає серію з 14 малюнків, кожен із яких відображає типові життєві ситуації дитини. Кожне зображення виконане у двох варіантах: для дівчинки (зображена дівчинка) та для

хлопчика (зображений хлопчик). На малюнках не показані обличчя, лише обриси голови. До кожного основного малюнка додаються два додаткових зображення голови, що точно відповідають контуру особи на основному малюнку: на одному з них – усміхнене обличчя, на іншому – сумне.

Малюнки демонструються дитині послідовно, по одному. Тестування проводиться у спеціально виділеній кімнаті. Під час демонстрації експерт надає чіткі усні інструкції, а дитина ідентифікує себе з образом дівчинки чи хлопчика відповідно до власної статі. Таким чином, дитина проєктує свої емоційні реакції на запропонований образ, що дозволяє оцінити її рівень тривожності (Додаток А).

Обробка та інтерпретація результатів: отримані дані підлягають як кількісному, так і якісному аналізу.

Якісний аналіз передбачає уважне вивчення усних коментарів дитини, що фіксуються у спеціальному протоколі в окремому стовпчику. На основі цих даних робляться висновки про емоційний досвід дитини у взаємодії з оточенням та про те, як ці переживання відображаються у її психоемоційному стані. Особливе значення для проективної інтерпретації мають малюнки серій 4, 6, 14 та 2, 7, 9, 11. Діти, які дають нечіткі або суперечливі пояснення до цих малюнків, зазвичай демонструють підвищений рівень тривожності.

Кількісний аналіз здійснюється шляхом підрахунку емоційно-негативних виборів дитини. Індекс тривожності (ІТ) розраховується за формулою:

$$\text{ІТ} = \frac{\text{кількість емоційно-негативних виборів}}{14} \times 100\%$$

Рівні тривожності інтерпретуються наступним чином:

- **Низький:** 0–1 бал; ІТ = 0–7,2 %.
- **Середній:** 2–5 балів; ІТ = 14,3–35,7 %.
- **Вищий за середній:** 6–7 балів; ІТ = 42,9–50 %.
- **Високий:** 8 балів і більше; ІТ ≥ 57,1 %.

Таким чином, методика дозволяє одночасно оцінити як кількісні показники тривожності, так і якісні характеристики емоційного досвіду дитини, забезпечуючи комплексну проективну діагностику її психоемоційного стану.

2.3. Методика «Контурний CAT-H» Е. Кріс, авторська модифікація М. Я. Семаго

Мета дослідження: вивчення особливостей особистісної та емоційно-вольової сфери дітей дошкільного віку. Результати застосування даної методики дозволяють отримати інформацію про взаємостосунки дитини з оточуючими людьми, а також про реакції та переживання дитини у критичних або травмуючих життєвих ситуаціях.

Процедура проведення: методика «Контурний CAT-H» відноситься до інтерпретативних проективних тестів і застосовується для аналізу сприйняття подій та ситуацій, значущих для дитини. Як і в інших проективних методиках, стимул набуває смислового значення не лише через власні об’єктивні характеристики, а й через індивідуальну особистісну значущість для кожної дитини (Додаток А).

Джерелом методики є дитячий апперцептивний тест CAT-H та мальований апперцептивний тест Л.Н. Собчик (1990), який, у свою чергу, є модифікованим компактним варіантом «Тематичного апперцептивного тесту» Г. Мюррея. Стимульні зображення проектують наявні у дитини проблеми, відповідаючи основним вимогам до проективних методик. Кожна картинка багатопланова і може інтерпретуватися дитиною індивідуально відповідно до її емоційного досвіду та поточного психоемоційного стану.

Стимульний матеріал включає вісім сюжетів із контурним зображенням людських фігур. Діагностична цінність тесту ґрунтується на двох основних тенденціях психіки дитини:

1. Сприйняття багатозначної ситуації крізь призму власного життєвого досвіду та особистих потреб.

2. Відображення особистих переживань, страхів, тривоги та інших почуттів через опис поведінки та емоцій персонажів у створених оповіданнях.

Презентація стимульного матеріалу здійснюється у визначеній послідовності:

1. Три вертикально стоячі фігури, розташовані на невеликій відстані одна від одної в різних позах.
2. Одна вертикально стояча фігура у невизначеній позі.
3. Група з чотирьох фігур праворуч і одна фігура ліворуч.
4. Фігура стоїть ліворуч у центрі, поруч сидить тварина праворуч.
5. Внизу ліворуч лежача фігура, трохи вище стоїть постать, ще одна стоїть праворуч.
6. Фігури на похилій площині, розташовані на руках, головою вправо.
7. Дві фігури в напівсидячих позах, обличчям одна до одної, між ними круглий предмет.
8. Сидяча фігура в центрі ліворуч і стояча поруч з нею фігура праворуч у невизначеній позі.

Процедура проведення тесту: перед застосуванням методики обов'язковим є встановлення контакту з дитиною. Інструкція формується як гра: дитина розповідає історію за малюнками, описує дії персонажів, передумови та можливий розвиток подій. Всі відповіді фіксуються дослівно для подальшого аналізу. Важливим є врахування реальної інформації про життя дитини, її сім'ю та поведінку у різних ситуаціях. Психолог має з'ясувати, чи відображають оповіді реальні події, або вони репрезентують бажане.

Під час оповіді дитина виходить за межі об'єктивної інформації на малюнку, проектуючи власний емоційний досвід та поточний психоемоційний стан.

Особливості інтерпретації результатів:

1. **Основна тема:** аналізуються мотиви, що обирає дитина, та повторюваність тем у всіх розповідях, що дозволяє оцінити важливі для неї проблеми.
2. **Основний герой:** визначається головний персонаж оповіді, його відповідність віку та статі дитини, а також відношення дитини до нього, що вказує на особистісні потреби та компенсаторні стратегії.
3. **Інші персонажі:** включення або пропуск персонажів дозволяє оцінити емоційне ставлення дитини до оточення та його соціальне середовище.
4. **Ідентифікація:** важливо визначити, з ким ідентифікує себе дитина, та оцінити відповідність між об'єктом ідентифікації та її власними переживаннями.
5. **Тривожність та страхи:** оцінюється наявність та інтенсивність тривожності, а також механізми психологічного захисту (уникнення, регресія, пасивність тощо).
6. **Покарання за вчинок:** аналіз співвідношення дії та наслідків у історії дозволяє оцінити рівень розвитку морального «над-Я».
7. **Розв'язка історії:** оцінюється кінцівка оповіді (щаслива, оптимістична, реалістична), що відображає загальний емоційний настрій дитини.

Різноманіття сюжетів:

- Перше зображення – взаємодія дітей та дорослих, можливість самотності або залучення до групових дій.
- Друге – очікування, самостійні дії, страх самотності.
- Третє – конфлікти або взаємодія всередині групи.
- Четверте – контакти з тваринами, дружнє або небезпечне взаємодія.

- П’яте – пробудження, прихід друзів, страх за здоров’я, смерть.
- Шосте – небезпека, фізична активність, страх висоти або фізичних ушкоджень.
- Сьоме – спільна гра, конфлікти, небезпеки від інших людей.
- Восьме – взаємодія з дорослими, прийняття їжі, страх води, ревнощі до молодших, навчальні ситуації, фізичні обмеження.

Таким чином, методика дозволяє комплексно оцінити емоційно-вольові та соціально-психологічні аспекти розвитку дитини, виявити рівень тривожності, страхів, механізмів захисту та взаємодію з оточенням.

2.4. «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги і В. Століна

Мета дослідження: оцінка батьківського ставлення до дитини, яке розуміється як цілісна система емоційних переживань, поведінкових стереотипів у спілкуванні з дитиною, а також особливостей сприйняття та розуміння її характеру, особистості та вчинків (Додаток А).

Процедура проведення: опитувальник складається з п’яти шкал, кожна з яких відображає різні аспекти батьківського ставлення:

1. **«Прийняття–відкидання»** – оцінює інтегральне емоційне ставлення батька до дитини. На одному полюсі шкали присутні прояви прийняття: батько цінує індивідуальність дитини, симпатизує їй, прагне проводити час разом, підтримує її інтереси та плани. На іншому полюсі – ознаки відкидання: батько оцінює дитину як невдахову, погано пристосовану, не вірить у її успіхи, відчуває злість, роздратування або образу, не довіряє їй.
2. **«Кооперація»** – відображає соціально бажаний образ взаємодії батька з дитиною. Високі показники свідчать про активну підтримку інтересів та ініціатив дитини, співчуття та гордість за її досягнення, заохочення

самостійності та прагнення ставитися до дитини на рівних, враховуючи її точку зору.

3. **«Симбіоз»** – демонструє рівень міжособистісної дистанції у стосунках з дитиною. Високі значення цієї шкали вказують на прагнення батька до симбіотичних взаємин: він бачить себе і дитину як єдине ціле, прагне задовольнити всі потреби дитини, захистити її від життєвих труднощів, постійно відчуває тривогу за неї та не надає самостійності.
4. **«Авторитарна гіперсоціалізація»** – відображає характер контролю батька за поведінкою дитини. Високі бали свідчать про прояви авторитаризму: батько вимагає беззаперечного послуху, нав'язує свою волю, суворо карає за непослух, контролює соціальні досягнення, звички та емоції дитини.
5. **«Маленький невдаха»** – характеризує сприйняття батьком здатності та самостійності дитини. Високі показники цієї шкали вказують на інфантилізацію дитини: батько бачить її молодшою за реальний вік, оцінює інтереси, захоплення та почуття як дитячі та несуттєві, сприймає її як соціально та емоційно непристосовану, обмежує самостійність та намагається захистити від життєвих труднощів.

Інструкція для респондентів: учасники висловлюють згоду або незгоду з кожним твердженням за допомогою відповідей «так» або «ні».

Обробка та інтерпретація результатів: під час підрахунку балів враховується відповідь «вірно» відповідно до ключа опитувальника. Ключові твердження за шкалами наступні:

- **Прийняття–відкидання:** 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 24, 26, 27, 29, 37–38, 39–40, 42–47, 49, 52–53, 55–56, 60
- **Кооперація:** 6, 9, 21, 25, 31, 34–36
- **Симбіоз:** 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58
- **Авторитарна гіперсоціалізація:** 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59
- **Маленький невдаха:** 9, 11, 13, 17, 22, 28, 54, 61

Високі бали за кожною шкалою інтерпретуються наступним чином:

1. **Прийняття–відкидання:** наявність заперечення та негативного ставлення.
2. **Кооперація:** прояви соціальної бажаності та підтримки.
3. **Симбіоз:** тенденція до надмірної залежності та злиття з дитиною.
4. **Авторитарна гіперсоціалізація:** прояви контролю та авторитаризму.
5. **Маленький невдаха:** інфантилізація, обмеження самостійності та недооцінка здатностей дитини.

2.5. Анкета для батьків «Виявлення рівня тривожності дитини» Г. П. Лаврентєвої та Т. М. Титаренко

Мета: методика спрямована на визначення рівня тривожності дитини шляхом зіставлення даних, отриманих від дослідника, батьків або вихователів. У рамках нашого дослідження інформація була зібрана від батьків дітей, які відповідали на 20 запитань, що дозволило визначити рівень дитячої тривожності (Додаток А).

Процедура проведення: для перевірки власних спостережень за тривожністю дитини дослідник заповнює анкету самостійно, після чого її пропонують для заповнення батькам дитини, вихователю або методисту, які добре знайомі з поведінкою дитини та її особливостями.

Обробка та інтерпретація результатів: підраховують загальну кількість позитивних відповідей («плюсів») для визначення сукупного балу тривожності. Рівні тривожності інтерпретуються таким чином:

- **Висока тривожність:** 15–20 балів;
- **Середній рівень тривожності:** 7–14 балів;
- **Низька тривожність:** 1–6 балів.

2.6. Методика «Психологічний клімат сім'ї» (Помиткіна Л.В., Злагодух В.В.)

Мета: виявлення рівня психологічного клімату у сім'ї.

Процедура проведення: психологічний клімат у сім'ї визначається як система міжособистісних стосунків, характерних для будь-якої малої соціальної групи, що формує загальний емоційний настрій родини. Методика передбачає оцінку чотирьох типів сімейного клімату (біополя сім'ї):

- **Стійкий негативний клімат:** подружжя розглядає спільне життя як важке, нестерпне або навіть приймає рішення про розлучення;
- **Нестійкий, мінливий клімат:** сім'я відчуває певну напругу, спостерігаються часткові розчарування у спільному проживанні;
- **Невизначений клімат:** присутні деякі негативні фактори, але загальний настрій у родині переважно позитивний;
- **Стійкий позитивний клімат:** сім'я характеризується стабільним, гармонійним психологічним середовищем.

Опитувальник містить 35 тверджень, кожна відповідь «так» або «ні» оцінюється у 1 бал, якщо вона відповідає ключу. Методика розрахована на самостійне заповнення учасниками дослідження. Час проходження опитувальника зазвичай становить близько 25 хвилин. У даному дослідженні була використана можливість одночасного обстеження декількох респондентів.

Обробка та інтерпретація результатів:

- Відповіді «так» на питання 1–19 оцінюються по 1 балу.
- Відповіді «ні» на питання 20–35 оцінюються по 1 балу.

Інтерпретація підсумкових балів:

- **23–35 балів** – у сім'ї панує стійкий та сприятливий психологічний клімат, який можна вважати позитивним;

- **16–22 бали** – психологічний клімат нормальний з переважанням позитивного настрою, хоча присутні деякі негативні фактори;
- **9–15 балів** – клімат нестабільний, з мінливим настроєм. Така ситуація часто спостерігається у родинах, де виникає розчарування у партнері та напруга у взаєминах. Цей показник є сигналом для звернення до психолога;
- **0–8 балів** – стійко негативний клімат, при якому можливе розлучення. Подружжя усвідомлює, що спільне життя стало нестерпним, і розставання може розглядатися як вихід із проблемної ситуації.

Висновки до другого розділу

У другому розділі роботи здійснено детальне обґрунтування методичних засад дослідження впливу сімейної структури на емоційно-психологічний розвиток дітей дошкільного віку. Розділ включає аналіз і вибір психодіагностичних методик, що забезпечують комплексне вивчення рівня тривожності дітей та впливу батьківського середовища на формування їх емоційного стану.

Проведений огляд літератури та наукових підходів підтвердив, що тривожність у дошкільників є багатокомпонентною характеристикою, яка проявляється у поведінкових, емоційних і когнітивних реакціях. Було визначено, що як високий, так і надто низький рівень тривожності може негативно впливати на адаптацію дітей, їхню соціальну мобільність та здатність адекватно реагувати на складні ситуації.

Для емпіричного дослідження було обрано комплексний підхід, що передбачав застосування декількох психодіагностичних інструментів, які дозволяють оцінити як особистісні емоційні реакції дитини, так і вплив сімейного середовища. Використані методики: тест на тривожність «Обери потрібне обличчя», «Контурний САТ-Н», анкета для батьків «Виявлення рівня

тривожності дитини», «Опитувальник батьківського ставлення» та методика «Психологічний клімат сім'ї». Такий комплексний підхід дозволяє забезпечити багатовимірну оцінку тривожності, включаючи проективні, самопредставлені та батьківські дані, а також встановити взаємозв'язок між рівнем тривожності дитини та особливостями сімейного клімату.

Емпіричний етап дослідження був організований у закладах дошкільної освіти комбінованого типу, із урахуванням вікових, мовленнєвих та емоційних особливостей дітей. Практичний етап дослідження передбачав аналіз отриманих даних та розробку рекомендацій для батьків і педагогів щодо створення сприятливого емоційного середовища та оптимізації взаємодії з дітьми.

Використані методики довели свою ефективність у виявленні різних рівнів тривожності (низький, середній, високий), особливостей емоційного досвіду, страхів та механізмів психологічного захисту у дітей. Окрему увагу приділено оцінці стилю батьківського виховання та психологічного клімату в родині, що дозволяє визначити потенційні фактори ризику та захисні чинники впливу сімейного середовища на психоемоційний розвиток дошкільників.

Таким чином, розділ демонструє науково обґрунтований та системний підхід до проведення дослідження, що поєднує теоретичний аналіз, емпіричну діагностику та практичну спрямованість. Отримані результати забезпечують надійну основу для оцінки впливу сімейної структури на тривожність дітей та розробки рекомендацій щодо підтримки їх психологічного благополуччя.

РОЗДІЛ 3.
РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СІМЕЙНОЇ СТРУКТУРИ НА ЕМОЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Розділ присвячено результатам емпіричного дослідження впливу сімейної структури на емоційно-психологічний розвиток дітей дошкільного віку. Представлено організаційні аспекти дослідження, описано вибірку та умови проведення, що забезпечили достовірність зібраних даних. Проаналізовано прояви тривожності у дітей, зокрема емоційні, поведінкові та когнітивні аспекти, а також особливості дитячо-батьківських взаємин і стилів виховання. Визначено вплив різних типів сімейної структури на психоемоційний стан дітей, виявлено фактори ризику та захисні чинники, що сприяють формуванню адаптивної поведінки. Розділ підкреслює значення комплексної оцінки тривожності та психологічного клімату сім'ї для розвитку практичних рекомендацій щодо підтримки емоційного благополуччя дошкільників.

3.1. Організаційні аспекти дослідження тривожності у дітей дошкільного віку

Плануючи експериментальне дослідження тривожних станів у дітей дошкільного віку, які виховуються в сім'ях різної структури, ми враховували, що в сучасній психологічній науці тривожність розглядається як індивідуально-психологічна характеристика, пов'язана з переживанням тривоги, а також як емоційний стан, що виникає в ситуаціях невизначеності й проявляється у вигляді очікування невдачі.

Незначні прояви тривожності, наприклад відчуття тривоги чи невпевненість у правильності власних дій, можуть створювати психологічний дискомфорт, який негативно впливає на функціонування особистісної сфери. Це, у свою чергу, позначається на здатності особистості досягати успіху та

реалізовувати себе в суспільстві. Крім того, характер і рівень тривожності можуть мати різний вплив на особистість. Наприклад, надто низький рівень тривожності може сприяти формуванню таких небажаних рис, як апатія, пасивність і безвідповідальність [28, с. 134].

Відповідно до теми кваліфікаційної роботи були визначені мета і завдання дослідження:

Мета дослідження: виявити рівень тривожності у дітей дошкільного віку залежно від структури їхніх сімей.

Завдання дослідження:

1. Провести індивідуальну діагностику та визначити рівень тривожності у дітей.
2. Здійснити порівняння рівнів тривожності між хлопчиками та дівчатками одного віку.
3. Проаналізувати особливості дитячо-батьківських стосунків у повних, неповних і деформованих сім’ях, визначивши їхній зв’язок із рівнем тривожності у дошкільників.

Гіпотеза дослідження: рівень тривожності у дітей залежить від характеру взаємин між батьками та дітьми, а також від ставлення батьків. У дітей із низьким рівнем тривожності батьки, як правило, мають низькі показники за шкалами «авторитарна гіперсоціалізація» і «маленький невдаха». У дошкільників із середнім рівнем тривожної поведінки батьки демонструють середні показники за шкалами «прийняття-відторгнення» та «симбіоз». Окрім того, ми припускаємо, що діти, які зростають у повних сім’ях, зазвичай мають нижчий рівень тривожності, ніж їх однолітки з неповних чи деформованих сімей. У таких умовах наявність двох батьків забезпечує дитині необхідну емоційну підтримку та стабільне середовище, що сприяє відчуттю безпеки та зменшенню тривожності. У дітей, які виховуються в неповних сім’ях, де один із батьків відсутній, частіше спостерігається середній або високий рівень тривожності. Це може бути спричинено браком уваги, емоційної підтримки чи посиленою

відповідальністю єдиного опікуна, що впливає на загальний клімат у родині. У деформованих сім'ях, де часто присутні конфлікти, напруженість чи нестабільність, діти демонструють підвищений рівень тривожності. Це пов'язано з почуттям невпевненості та страхом перед можливими негативними наслідками сімейних суперечок, що впливає на їхній емоційний стан.

Емпіричне дослідження тривожних станів у дітей дошкільного віку проводилося у два етапи.

Дослідження проводилося упродовж осені 2025 року на базі закладів дошкільної освіти комбінованого типу – ясла-садок «Дивограй» Полтавської міської ради та Розсошенського ЗДО «Яблунька» Щербанівської селищної ради Полтавської області на базі закладів дошкільної освіти комбінованого типу – ясла-садок «Дивограй» Полтавської міської ради та Розсошенського ЗДО «Яблунька» Щербанівської селищної ради Полтавської області.

На першому етапі здійснено теоретичний аналіз поняття "тривожність", визначено особливості її проявів у дошкільному віці, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження. Також було підібрано надійний та валідний методичний інструментарій.

На другому етапі було проведено констатуючий експеримент на базі закладів дошкільної освіти. Основною метою цього етапу було визначення рівня тривожності у дітей, які виховуються у сім'ях різної структури. У дослідженні взяли участь 60 дітей віком 4–5 років, які відвідують середні та старші групи дошкільних закладів. Діти виховувалися в повних, неповних та деформованих сім'ях відповідно до класифікації А. Є. Личка. Групи формувалися з однаковою кількістю хлопчиків та дівчаток. Крім того, у дослідженні брали участь матері дітей (60 осіб), які мали різний сімейний статус.

Для оцінки рівня тривожності у дітей застосовували такі методики:

- Тест на тривожність «Обери потрібне обличчя» (Р. Темпл, В. Амен, М. Дорки);

- Методика «Контурний САТ-Н» Е. Кріс (модифікація М. Я. Семаго);
- «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги і В. Століна;
- Анкета для батьків «Виявлення рівня тривожності дитини» (Г. П. Лаврентєва, Т. М. Титаренко);
- Методика «Психологічний клімат сім'ї».

Для аналізу кореляційного зв'язку між рівнем тривожності дітей та структурою їхніх сімей використовувався критерій Манна-Уітні. Статистична обробка даних забезпечила оцінку взаємозалежностей між емоційними станами дітей та сімейними характеристиками.

3.2. Особливості прояву тривожності дошкільників

Зв'язок між рівнем тривожності дітей дошкільного віку та особливостями сімейної структури є суттєвим напрямом досліджень у дитячій психології. Тип сімейної організації, що включає її повноту, стабільність та особливості взаємин між членами родини, справляє істотний вплив на формування емоційної сфери дитини, зокрема на інтенсивність проявів тривожності.

Проективна методика «Обери потрібне обличчя», створена Р. Темплом, М. Дорки та В. Аменом, виступає ефективним і надійним інструментом для оцінювання рівня тривожності у дітей дошкільного віку. Її простота, наочність та відповідність віковим можливостям роблять методику однією з найпоширеніших у практиці психологічного супроводу дітей від 3 до 6 років у закладах дошкільної освіти.

Дані, отримані за допомогою цієї методики, подані в таблиці та графіку 3.2.1.

Таблиця 3.2.1

Результати діагностики рівня тривожності у дітей дошкільного віку за методикою Р. Теммл, М. Дорки, В. Амен «Обери потрібне обличчя»

Рівень тривожності	***Кількість дітей***	
	N	**%**
Високий	25	42
Середній	18	30
Низький	17	28
Загалом	***60***	***100***

Представимо отримані результати у вигляді діаграми для кращого розуміння (Рис. 3.2.1.)

Рис.3.2.1. Результати діагностики рівня тривожності у дітей дошкільного віку (у %) за методикою Р. Теммла, М. Доркі та В. Амена «Обери потрібне обличчя»

Отримані результати діагностики рівня тривожності дітей за методикою Р. Теммла, М. Дорки та В. Амена свідчать про виразну неоднорідність емоційного стану дошкільників. Загальна вибірка складала 60 дітей, що дає можливість простежити чіткі тенденції. Найбільшу групу становлять діти з високим рівнем тривожності – 42%, тобто майже половина учасників демонструє значну емоційну напруженість, яка може бути проявом недостатнього почуття безпеки, труднощів взаємодії з дорослими або загального психологічного клімату в сім'ї. Другу за чисельністю групу утворюють діти із середнім рівнем тривожності – 30%. Для них характерна помірна емоційна напруга, що проявляється ситуативно та може залишатися в межах вікової норми, але за несприятливих обставин здатна зростати. Натомість 28% дітей мають низький рівень тривожності, що свідчить про достатній рівень емоційної стійкості, впевненості та позитивного психологічного фону.

Узагальнений показник, згідно з яким 72% дітей мають середній або високий рівень тривожності, підкреслює актуальність проблеми та потребу у поглибленому аналізі чинників, що впливають на емоційне благополуччя дошкільників. Така картина може бути зумовлена особливостями сімейного виховання, стилем взаємодії між батьками та дітьми, вимогами, що пред'являються до дитини в освітньому середовищі, а також загальним соціально-психологічним контекстом. Графічне відображення даних у вигляді діаграми підтверджує домінування високого рівня тривожності, що логічно поєднується із результатами таблиці та дозволяє наочно оцінити співвідношення отриманих показників. Таким чином, отримані результати засвідчують потребу у комплексній роботі з дітьми та їхніми родинами з метою профілактики емоційної напруги та формування сприятливих умов для психологічного розвитку.

Спираючись на отримані дані за цією методикою, у таблиці 3.2.2 подано перелік життєвих ситуацій, у яких дошкільники продемонстрували емоційно-негативні реакції, а також представлено їхній відсотковий розподіл.

Таблиця 3.2.2

Рівні ситуативної тривожності у дітей дошкільного віку за методикою Р. Теммла, М. Дорки, В. Амена «Обери потрібне обличчя»

Ситуація	*Кількість дітей*	
	N	*%*
Об'єкт агресії	60	83
Агресивний напад	55	91
Сон на самоті	48	80
Ізоляція	35	60
Одягання	9	15
Умивання	10	17
Збирання іграшок	12	20
Ігнорування	19	32
Гра зі старшими	21	35
Догана	37	66
Їжа наодинці	42	72
Дитина і мама з немовлям	40	67
Гра з молодшими дітьми	21	35
Дитина з батьками	3	5

Для кращої наочності, отримані результати за методикою Р. Теммла, М. Дорки та В. Амена представляємо у вигляді графіка на рис. 3.2.2.

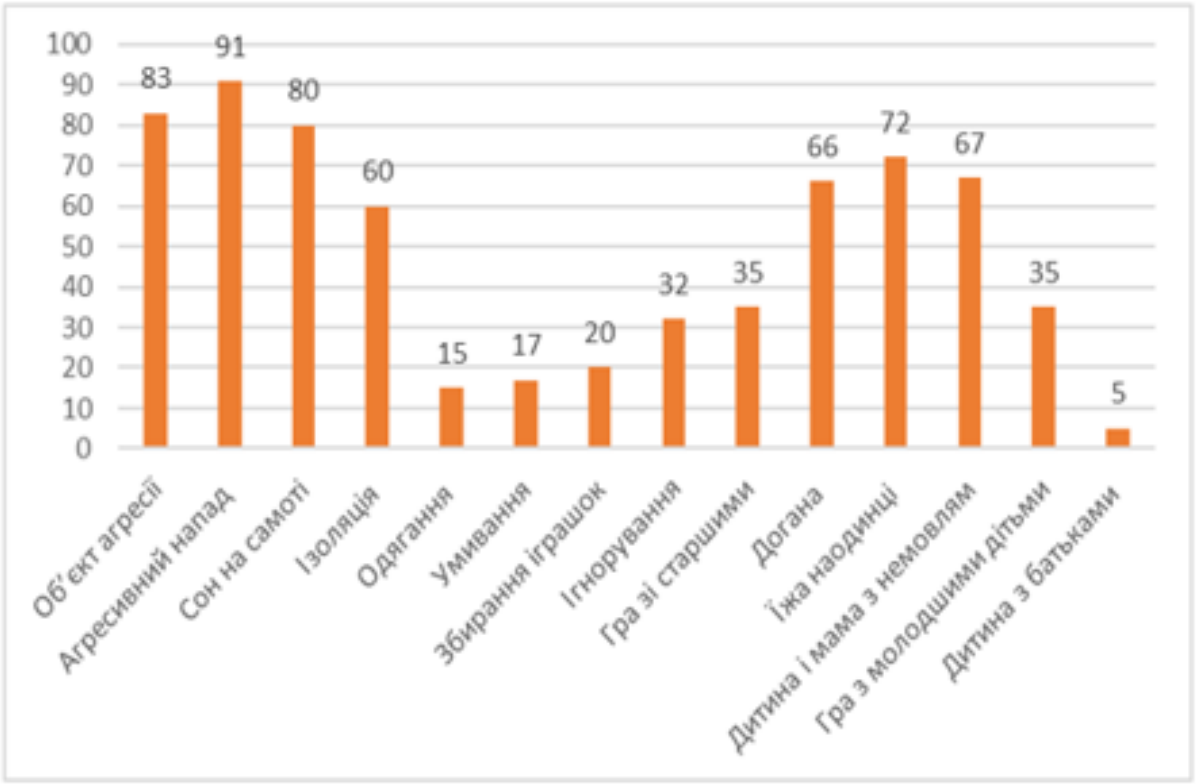

Рис. 3.2.2 Рівні ситуативної тривожності у дітей дошкільного віку за методикою Р. Теммла, М. Дорки, В. Амена «Обери потрібне обличчя»

Аналіз отриманих результатів за методикою Р. Теммла, М. Дорки та В. Амена дає змогу глибше зрозуміти, у яких саме ситуаціях діти дошкільного віку демонструють найбільшу емоційно-негативну реакцію, тобто прояви ситуативної тривожності. Розподіл відсотків свідчить про нерівномірність реакцій: одні ситуації є високо травмувальними для більшості дітей, тоді як інші викликають тривожність лише епізодично.

Найбільш емоційно напруженими для дошкільників виявилися ситуації, пов'язані з самотністю, агресією та ізоляцією. Так, 91% дітей продемонстрували негативну реакцію на необхідність спати на самоті, що свідчить про значну потребу в почутті безпеки та близькості дорослого під час сну – однієї з найбільш вразливих життєвих ситуацій. Водночас 83% дошкільників відреагували на ситуацію, де потрібно визначити об'єкт агресії, що може означати складність у переробці конфліктних взаємодій і високий рівень внутрішньої напруги. Досить високим показником також є 80%

негативних реакцій у ситуації соціальної ізоляції, що підтверджує важливість соціальної підтримки та взаємодії з іншими для дітей цього віку.

Ситуації, пов'язані з повсякденними побутовими діями, такими як умивання, одягання, збирання іграшок, викликали значно менше тривожності (15–20%). Це свідчить, що рутинні дії здебільшого не є джерелом емоційного дискомфорту, якщо не супроводжуються додатковим тиском чи конфліктом.

Помірний рівень тривожності спостерігається в ситуаціях догани (66%), гри зі старшими дітьми (35%), ігнорування (32%) – ці показники відображають труднощі у взаємодії з авторитетними або сильнішими суб'єктами та чутливість до критики. Також досить високий рівень тривожності (72%) виникає в ситуації, коли мати приділяє увагу немовляті, що може вказувати на ревнощі, страх втрати значущості, боротьбу за увагу дорослого.

Цікавим є низький показник негативних реакцій у ситуації «дитина з батьками» – лише 5%, що свідчить про те, що перебування поруч із дорослими, зокрема з батьками, є ключовим ресурсом безпеки для більшості дошкільників.

Загалом аналіз показує, що найбільшу тривожність у дітей викликають ситуації, де порушується почуття безпеки (самотність, агресія), емоційний контакт з дорослим (конкуренція з немовлям, ізоляція), а також взаємодія у соціально напружених умовах (конфлікт, критика). Натомість рутинні побутові ситуації або ті, що передбачають фізичну присутність значущих дорослих, є найменш загрозливими.

У таблиці 3.2.3 подано порівняльні дані щодо особливостей прояву тривожності у хлопчиків і дівчаток у різних ситуаціях, визначених методикою. Вона відображає як статевий розподіл учасників, так і характер їхніх емоційних реакцій. Діти, у яких зафіксовано високий рівень тривожності, під час обстеження виявляли виразне занепокоєння, підвищену нервозність та емоційне напруження. У поведінці спостерігалася посилена рухова активність, що проявлялася у повторюваних дрібних рухах, зокрема

похитуванні кінцівками або головою.

Окрім поведінкових особливостей, у частини дошкільників простежувалися й фізіологічні прояви емоційної напруги: долоні ставали вологими, серцевий ритм прискорювався, обличчя набувало помітного почервоніння, а погляд часто втрачав стійкість або відводився вбік. Ці ознаки свідчать про комплексний характер тривожності, що охоплює як емоційно-поведінковий, так і соматичний рівні реагування.

Таблиця 3.2.3

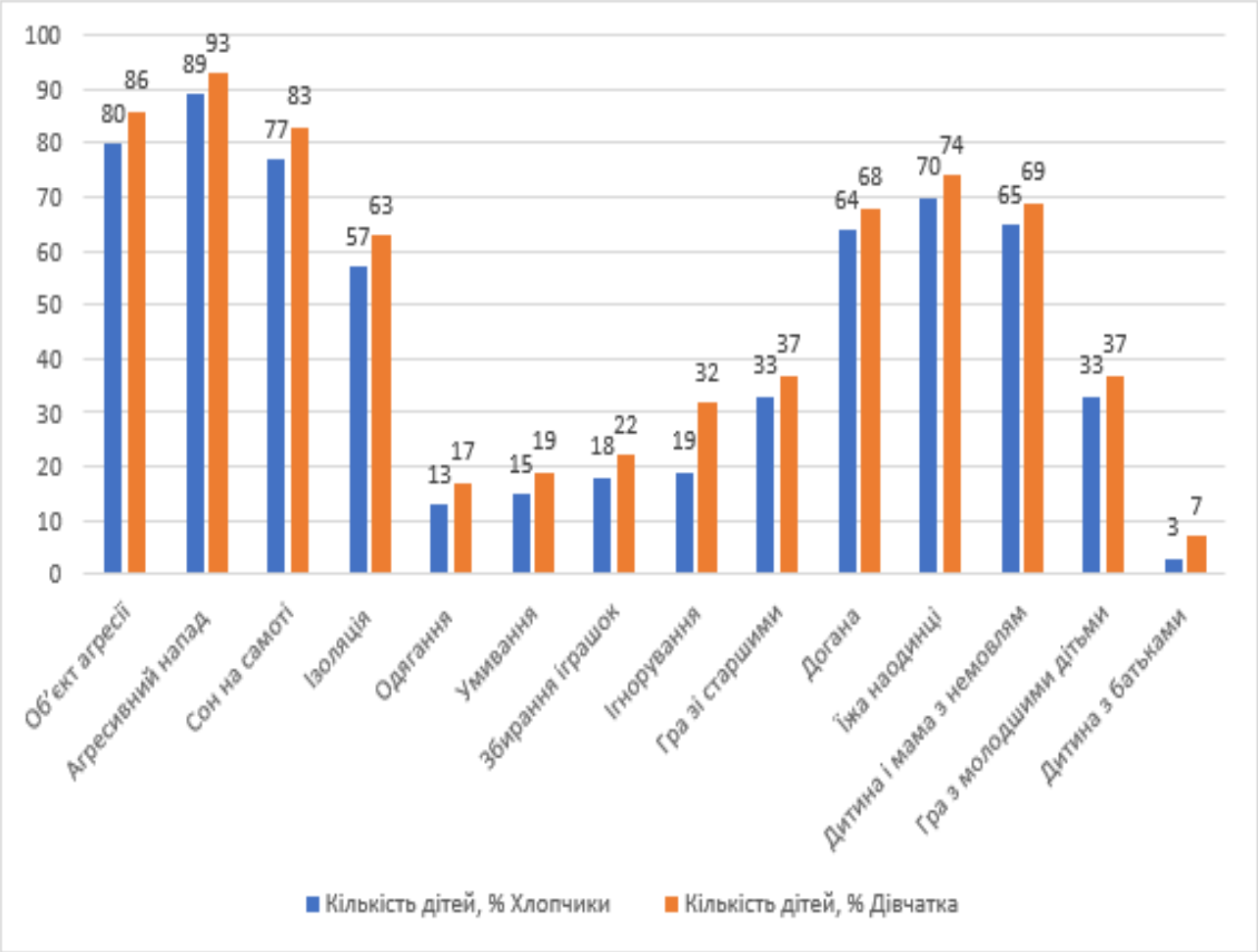
Рівні ситуативної тривожності у хлопчиків та дівчаток дошкільного віку за методикою Р. Теммла, М. Дорки, В. Амена «Обери потрібне обличчя»

Ситуація	***Кількість дітей, %***	
	Хлопчики	***Дівчатка***
Об'єкт агресії	80	86
Агресивний напад	89	93
Сон на самоті	77	83
Ізоляція	57	63
Одягання	13	17
Умивання	15	19
Збирання іграшок	18	22
Ігнорування	19	32
Гра зі старшими	33	37
Догана	64	68
Їжа наодинці	70	74
Дитина і мама з немовлям	65	69
Гра з молодшими дітьми	33	37
Дитина з батьками	3	7

Результати, подані у таблиці, свідчать, що найбільшу тривожність у дітей дошкільного віку, як у хлопчиків, так і в дівчаток, викликають ситуації, пов'язані з агресією та загрозою. Показники в ситуаціях «агресивний напад» та «об'єкт агресії» є найвищими, причому дівчатка реагують тривожніше за хлопчиків. Ситуація «сон на самоті» також демонструє високі рівні тривоги,

що свідчить про страх залишатися без підтримки дорослого. Дещо нижчі, але все ж значущі показники виявлені у ситуаціях соціального неприйняття, таких як ізоляція, ігнорування або гра зі старшими дітьми; у цих випадках дівчатка також проявляють більшу емоційну чутливість. Побутові ситуації, що стосуються самообслуговування (одягання, умивання, збирання іграшок), характеризуються найнижчими рівнями тривоги, що свідчить про достатню адаптованість дітей до щоденних дій. Водночас ситуації оцінювання чи покарання, зокрема догана, викликають помітне емоційне занепокоєння, і знову ж таки більш виражене у дівчаток. Найнижчі рівні тривоги спостерігаються тоді, коли дитина перебуває поруч із батьками, що підтверджує важливість присутності значимих дорослих для забезпечення почуття безпеки. Загалом дівчатка демонструють вищий рівень ситуативної тривожності у більшості ситуацій, а найсильніші тригери тривоги пов’язані з загрозою, покаранням, соціальним відкиданням та самотністю.

Для кращої наочності отримані результати представляємо у вигляді графіка на рис. 3.2.2.

3.2.3. Рівні ситуативної тривожності у хлопчиків та дівчаток дошкільного віку за методикою Р. Теммла, М. Дорки, В. Амена «Обери потрібне обличчя»

Поряд із застосуванням методики Р. Теммла, М. Дорки та В. Амена для вивчення тривожності у дошкільників, у дослідженні також було використано методику «Контурний САТ-Н» Е. Кріс у модифікації М. Я. Семаго. Узагальнені результати негативних виборів, отримані за її допомогою, представлено в таблиці 3.2.4.

Таблиця 3.2.4.

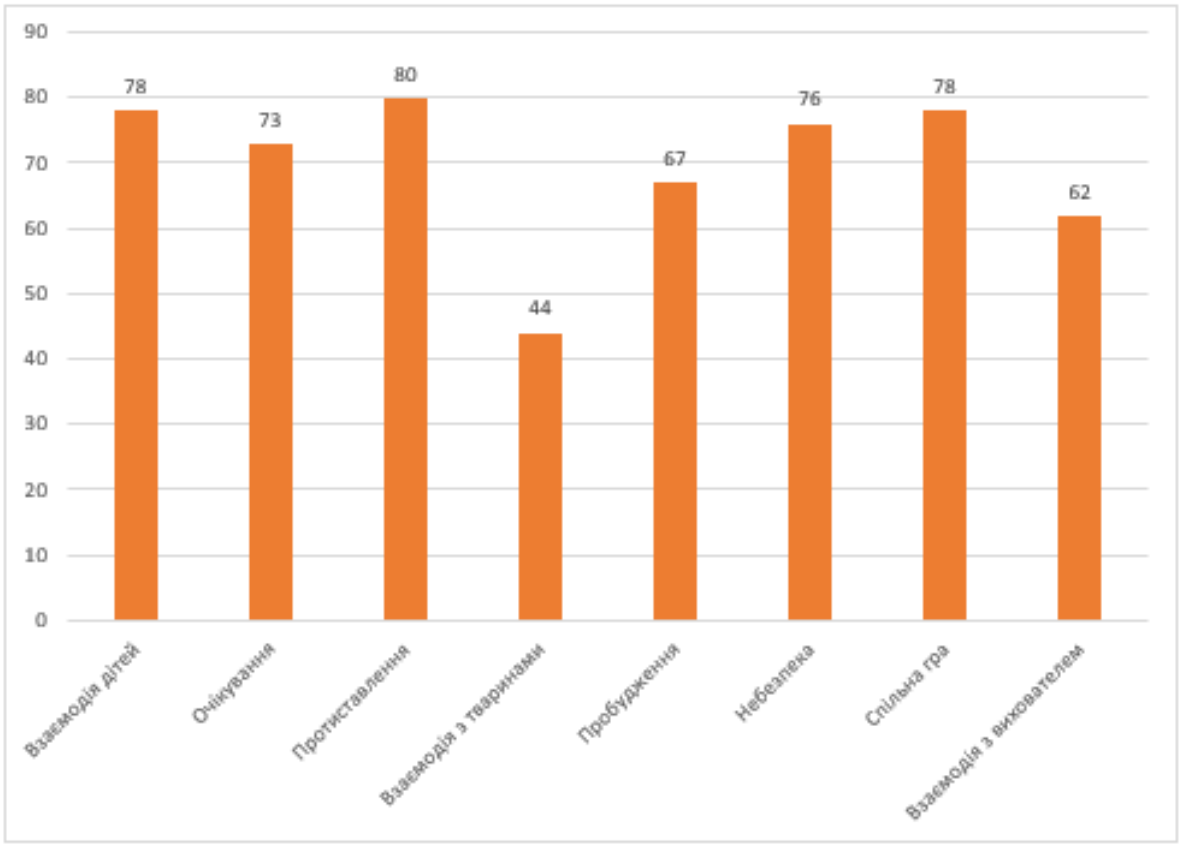
Результати негативних виборів дітей дошкільного віку

за методикою «Контурний САТ-Н»

Е. Кріс у авторській модифікації М. Я. Семаго

Малюнки, які описані негативно	*Кількість дітей*	
	N	*%*
Взаємодія дітей	35	78
Очікування	33	73
Протиставлення	36	80
Взаємодія з тваринами	20	44
Пробудження	30	67
Небезпека	34	76
Спільна гра	35	78
Взаємодія з вихователем	28	62

Для кращої наочності подаємо дані у вигляді діаграми на рисунку 3.2.4.

Результати негативних виборів дітей дошкільного віку

за методикою «Контурний САТ-Н»

Е. Кріс у авторській модифікації М. Я. Семаго

Результати методики «Контурний CAT-H» у модифікації М. Я. Семаго показують, які сфери діяльності та взаємодій дошкільники найчастіше описують негативно, що дозволяє оцінити емоційний фон їхнього досвіду та потенційні зони психологічного напруження.

Найвищий відсоток негативних виборів припадає на ситуації протиставлення (80%), спільної гри (78%), взаємодії дітей (78%) та небезпеки (76%). Це свідчить про те, що найбільшу напругу у дітей викликають саме соціальні ситуації, пов’язані з конфліктами, суперництвом, необхідністю ділитися, взаємодіяти чи домовлятися. Такі результати можна трактувати як відображення труднощів у регуляції емоцій, недостатніх навичок соціальної взаємодії або наявність у груповому середовищі напруження між дітьми. Високі показники щодо ситуацій небезпеки можуть відображати загальну тривожність або переживання дітей щодо стабільності та безпеки у повсякденному житті. Середній рівень негативних виборів спостерігається у ситуаціях очікування (73%), пробудження (67%) та взаємодії з вихователем (62%). Тут можна припустити, що дітям складно переносити моменти невизначеності, пасивного очікування чи переходів від одного стану до іншого, як-от пробудження. Негативні описи взаємодії з вихователем можуть бути пов’язані з переживаннями щодо контролю дорослого, оцінювання або страху покарання. Найменше негативних виборів припадає на ситуації взаємодії з тваринами (44%). Такий результат свідчить про те, що контакт з тваринами викликає у більшості дітей позитивні або нейтральні емоції. Це також може бути пов’язано з відчуттям безпеки, цікавості та емоційного комфорту, які часто супроводжують таку взаємодію.

Загалом отримані показники демонструють, що найбільш емоційно напруженими для дошкільників є саме міжособистісні та конфліктні ситуації, тоді як найбільш спокійно вони реагують на взаємодію з тваринами. Це підкреслює важливість розвитку соціальних навичок, емоційної компетентності та створення безпечного, підтримувального середовища у групі.

Таблиця 3.2.5

Результати негативних виборів дівчаток і хлопчиків дошкільного віку за методикою «Контурний САТ-Н» Е. Кріс у авторській модифікації М. Я. Семаго

Малюнки, які описані негативно	*Кількість дітей*	
	хлопчиків	*дівчаток*
Взаємодія дітей	76	80
Очікування	75	71
Протиставлення	82	78
Взаємодія з тваринами	42	46
Пробудження	65	69
Небезпека	78	74
Спільна гра	80	76
Взаємодія з вихователем	66	64

Для кращої наочності подаємо дані у вигляді діаграми на рисунку 3.2.5.

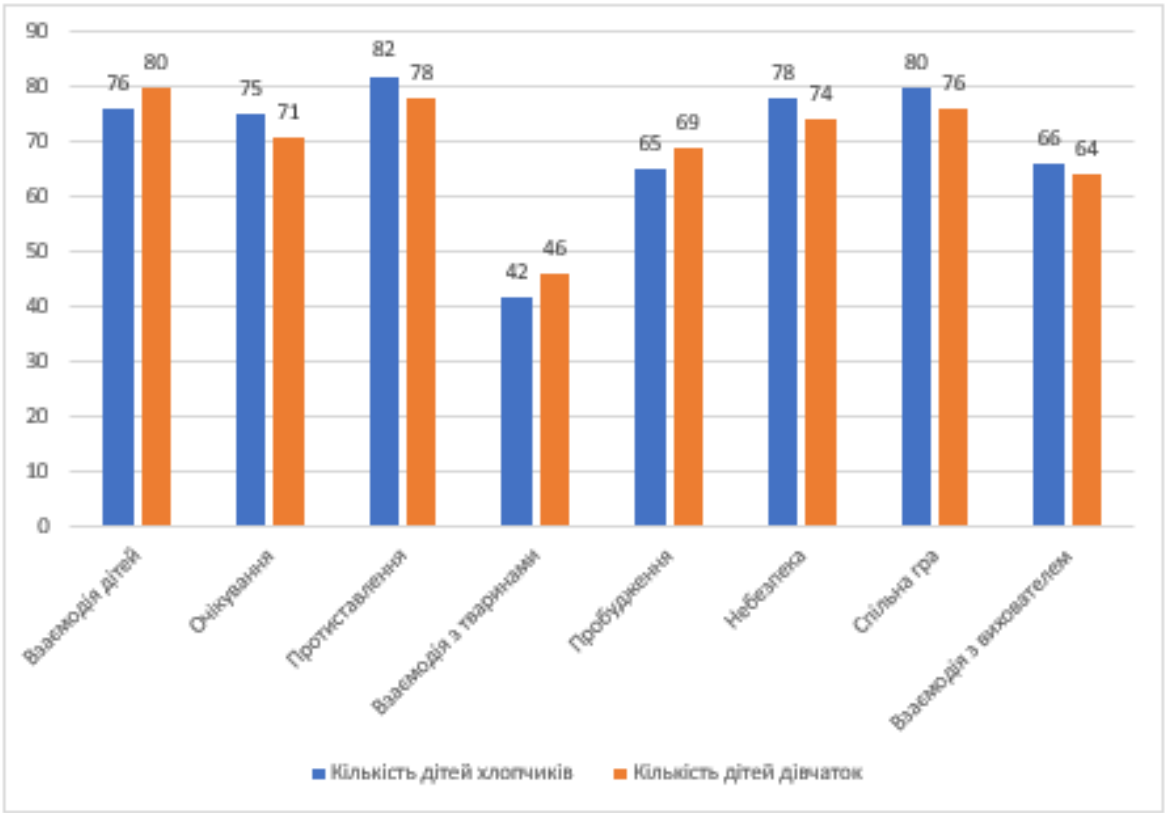

Рис. 3.2.5. Результати негативних виборів дівчаток і хлопчиків дошкільного віку за методикою «Контурний САТ-Н» Е. Кріс у авторській модифікації М. Я. Семаго

Отримані результати демонструють загалом високий рівень негативних виборів як у хлопчиків, так і у дівчаток, що свідчить про наявність емоційно напружених переживань у типових для дошкільного віку ситуаціях. Найбільше негативно описуються сцени, пов’язані з опором, суперечкою та конфліктом, причому хлопчики реагують на такі ситуації дещо різкіше, ніж дівчатка, що узгоджується з їх більшою схильністю до змагальної і протестної поведінки. У дівчаток дещо частіше трапляються негативні описи у сферах взаємодії дітей та пробудження, що може відображати їхню підвищену емоційну чутливість і сприйнятливість до соціальних взаємин.

Ситуації небезпеки та спільної гри майже однаково емоційно значущі для обох статей, що свідчить про загальну чутливість дошкільників до загрозливих подій та до труднощів під час організації взаємодії у грі. Найменшу кількість негативних описів діти дають щодо взаємодії з тваринами, що вказує на відносно нейтральне або позитивне ставлення до таких сюжетів і їх меншу емоційну конфліктність. Загалом дані показують, що між статями існують лише помірні відмінності, а основний зміст негативних виборів пов’язаний із типовими для дошкільного віку викликами у сфері спілкування, емоційної регуляції та реагування на стресові ситуації.

На додаток до використання тесту «Обери потрібне обличчя» (Р. Темпл, В. Амен, М. Дорки) та методики «Контурний САТ-Н» Е. Кріс у модифікації М. Я. Семаго, для всебічного вивчення проявів тривожності у дітей дошкільного віку було також залучено Анкету визначення рівня тривожності дошкільника, розроблену Г. П. Лаврентьєвою та Т. М. Титаренко, яку заповнювали батьки. Отримані дані подано у таблиці та на графіку (рис. 3.2.6) для повних сімей, а також у відповідних таблиці та графіку (рис. 3.2.7) для неповних сімей.

Таблиця 3.2.6

Рівні тривожності дітей дошкільного віку у повних сім'ях (за результатами Анкети визначення рівня тривожності дошкільника (Лаврентьєва Г.П., Титаренко Т.М.)

Рівні тривожності	Кількість дітей	
	N	%
Низький	18	30
Середній	24	40
Високий	18	30

Отримані дані свідчать про те, що розподіл рівнів тривожності серед дітей дошкільного віку у повних сім'ях є нерівномірним, але відносно збалансованим. Найчисельнішою групою стали діти із середнім рівнем тривожності – 24 дитини, що становить 40% вибірки. Це може вказувати на загальну тенденцію до помірного емоційного напруження, притаманного цьому віковому періоду.

При цьому 18 дітей (30%) демонструють низький рівень тривожності, що є позитивним показником і свідчить про достатню емоційну стабільність, сприятливий сімейний мікроклімат та ефективні механізми адаптації.

Однак така сама частка – 30% (18 дітей) – має високий рівень тривожності, що є підставою для уваги з боку батьків та фахівців. Значна кількість дошкільників із підвищеним емоційним напруженням може свідчити про психологічні труднощі, проблеми у взаєминах або невміння дітей справлятися зі стресом.

Загалом результати показують, що хоча більшість дітей перебуває в межах норми (середній рівень), кожна третя дитина у повній сім'ї стикається з високою тривожністю, що потребує профілактичних заходів, психологічного супроводу та роботи з емоційною сферою дошкільників.

Для кращої наочності подаємо матеріал у вигляді графіка на рис. 3.2.6.

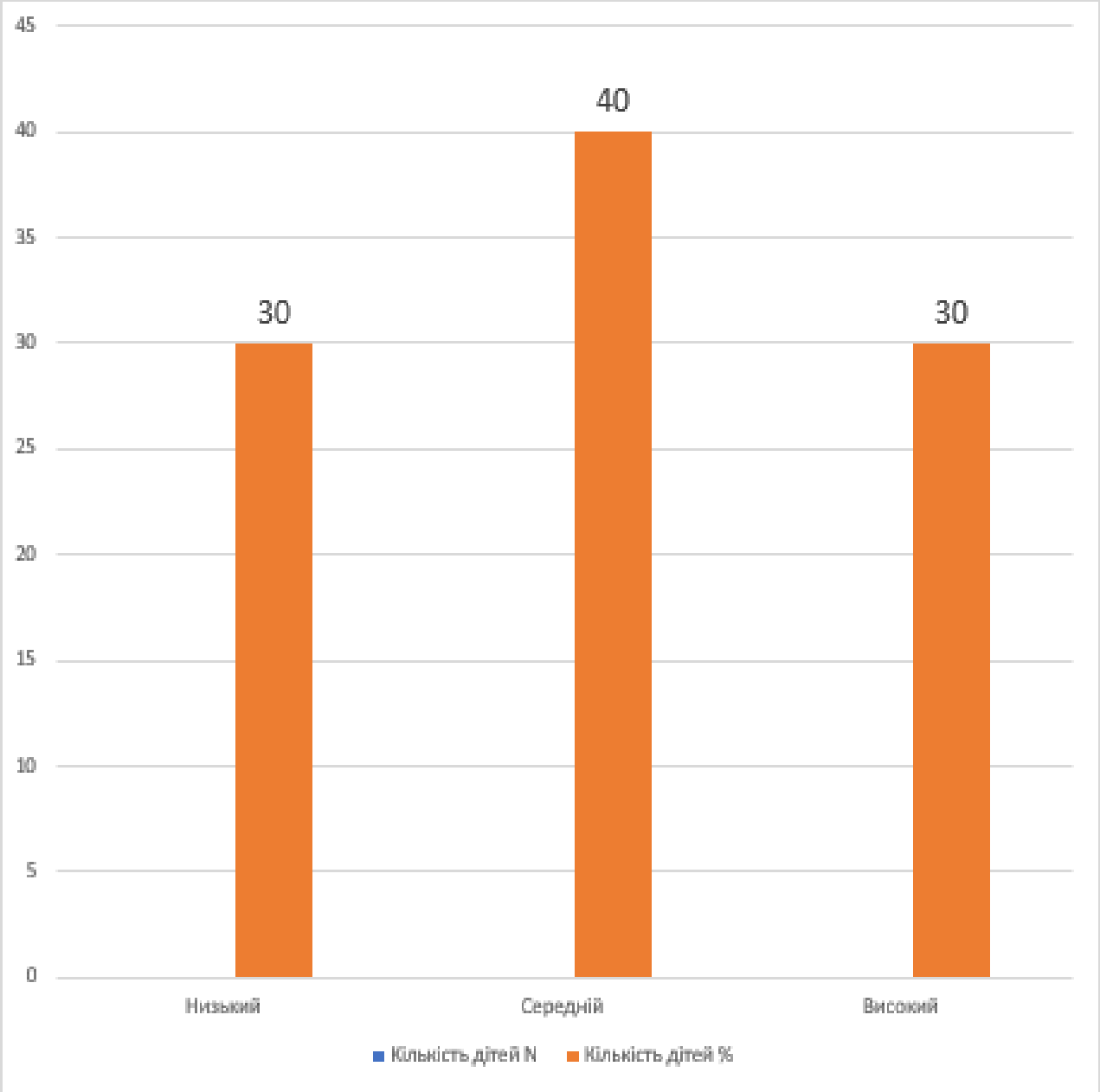

Рис. 3.2.6. Рівні тривожності дітей дошкільного віку у повних сім'ях (за результатами Анкети визначення рівня тривожності дошкільника (Лаврентьєва Г.П., Титаренко Т.М.)

Для якомога повнішого аналізу дослідження рівень тривожності у дітей дошкільного віку залежно від структури їхніх сімей ми порівнюємо прояви рівнів її рівнів у дітей із повних і неповних сімей (таблиця 3.2.7).

Таблиця 3.2.7

Рівні тривожності дітей дошкільного віку у неповних сім'ях (за результатами Анкети визначення рівня тривожності дошкільника (Лаврентьєва Г.П., Титаренко Т.М.)

Рівні тривожності	Кількість дітей	
	N	%
Низький	12	20
Середній	18	30
Високий	30	50

Для кращої наочності подаємо матеріал у вигляді графіка на рис. 3.2.7.

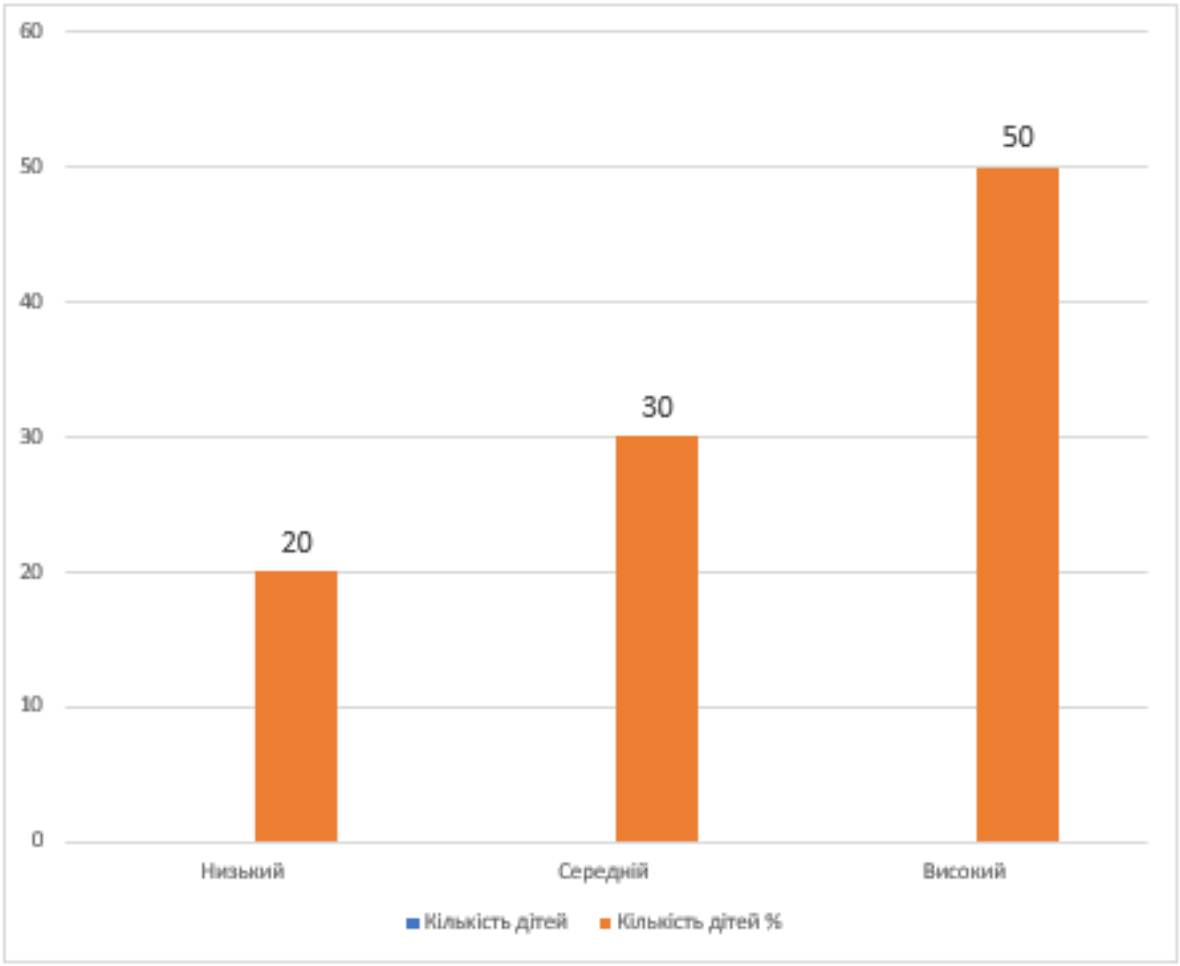

Рис. 3.2.7. Рівні тривожності дітей дошкільного віку у неповних сім'ях (за результатами Анкети визначення рівня тривожності дошкільника (Лаврентьєва Г.П., Титаренко Т.М.)

Представлена Таблиця 3.2.7 та графічне зображення (Рис. 3.2.7), засновані на методиці Лаврентьєвої та Титаренко, демонструють результати дослідження рівнів тривожності серед дітей дошкільного віку, які виховуються у неповних сім'ях. Загальна вибірка, як і в попередньому дослідженні, становить 60 дітей.

Аналіз розподілу чітко вказує на домінування високого рівня тривожності, який охоплює 50% досліджуваної групи, що відповідає 30 дітям. Це є критично високим показником і означає, що кожна друга дитина з неповних сімей має значні емоційні труднощі та підвищений внутрішній неспокій. Такий результат свідчить про те, що тип сім'ї є суттєвим фактором ризику, оскільки виховання одним із батьків часто супроводжується фінансовою скрутою, підвищеною відповідальністю основного вихователя та переживанням дитиною травми розлучення чи втрати.

Другим за поширеністю є середній рівень тривожності, який виявлено у 30% дітей, тобто у 18 дошкільнят. Це помірна частка, яка, хоча і краща за високу тривожність, все ж вказує на наявність ситуативних психологічних напружень.

Найменшу частку займає низький рівень тривожності, зафіксований лише у 20% дітей, що становить 12 осіб. Це підтверджує, що загальний емоційний фон у дітей із неповних сімей є набагато більш напруженим порівняно з іншими вибірками.

Підсумовуючи, результати вказують на виражену емоційну дисгармонію у цій групі, де половина дітей потребує невідкладної психологічної допомоги. Це різко контрастує з іншими дослідженнями і вимагає цілеспрямованого психологічного супроводу для мінімізації негативних наслідків виховання в умовах емоційного та соціально-економічного стресу, характерного для неповних сімей.

Узагальнюючи результати, отримані за допомогою трьох застосованих діагностичних інструментів – тесту «Обери потрібне обличчя» (Р. Темпл, В. Амен, М. Дорки), Анкети визначення рівня тривожності дошкільника (Г. П.

Лаврентьєва, Т. М. Титаренко) та методики «Контурний САТ-Н» Е. Кріс у модифікації М. Я. Семаго – можна стверджувати, що тип сімейного середовища істотно впливає на рівень тривожності дітей дошкільного віку. Діти, які виховуються у повних сім'ях, загалом демонструють нижчі показники тривожності, що пояснюється більш стабільним емоційним фоном, послідовною підтримкою з боку обох батьків і відчуттям захищеності. Натомість у дітей із неповних сімей частіше фіксується середній або високий рівень тривожності; ймовірними чинниками є зменшена увага через навантаження на єдиного опікуна або недостатність емоційної взаємодії. Найвищі прояви тривожності спостерігаються у дітей із деформованих сімей, де домінують конфлікти, напружені стосунки чи нестабільність. У таких умовах дитина стикається з відчуттям непередбачуваності, що формує підвищене емоційне напруження та сприяє зростанню тривожних реакцій.

3.3. Дослідження дитячо-батьківських взаємин

Вивчення рівня тривожності дітей дошкільного віку з урахуванням особливостей сімейної структури є важливим напрямом сучасної дитячої психології. Якість взаємин у родині суттєво визначає формування емоційної сфери дитини та впливає на інтенсивність і характер проявів тривожності.

Одне з припущень, покладених в основу гіпотези нашого дослідження, полягає в тому, що тривожність дошкільників тісно пов'язана з особливостями батьківсько-дитячих стосунків і загальним стилем виховання. Діти з низьким рівнем тривожності зазвичай мають батьків із невисокими показниками за шкалами «авторитарна гіперсоціалізація» та «маленький невдаха». Натомість у дошкільників із середнім рівнем тривожності найчастіше фіксуються середні значення за шкалами «прийняття – відторгнення» та «симбіоз», що вказує на менш гармонійний, але не патологічний характер взаємин.

У межах дослідження було опитано матерів 60 дітей, які представляли різні типи сімейних структур. Використання «Опитувальника дитячо-

батьківського ставлення» А. Варги та В. Століна у поєднанні з методикою оцінки «Психологічний клімат сім'ї» дало змогу простежити взаємозв'язок між рівнем тривожності дошкільників і якістю взаємодії з батьками у повних та неповних сім'ях. Результати аналізу підтвердили, що емоційна повноцінність сімейного середовища є суттєвим чинником, який визначає інтенсивність тривожних реакцій у дітей цього віку.

Таблиця 3.3.1

Результати визначення батьківського ставлення до дітей дошкільного віку за методикою А.Варги та В. Століна (на прикладі повних сімей)

Шкала	*Показники*		
	Високі	*Середні*	*Низькі*
Прийняття-відторгнення	-	90	10
Кооперація	50	30	20
Симбіоз	10	70	20
Авторитарна соціалізація	10	60	30
Маленький невдаха	-	30	70

Для кращої наочності отримані результати представляємо у вигляді графіка на рис. 3.3.1.

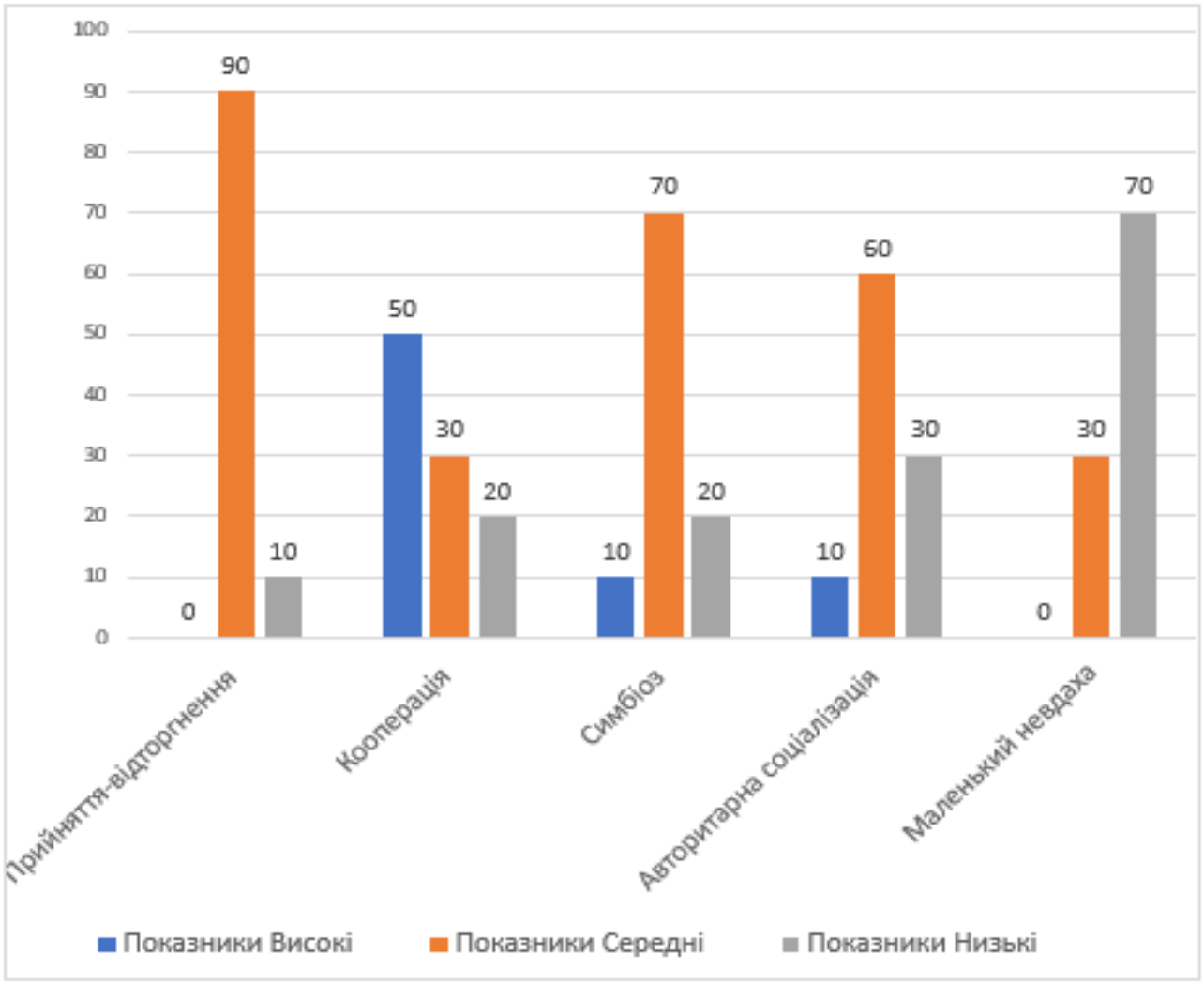

Рис. 3.3.1. Результати визначення батьківського ставлення до дітей дошкільного віку за методикою А.Варги та В. Століна (на прикладі повних сімей)

Представлена таблиця відображає результати дослідження батьківського ставлення до дітей дошкільного віку у вибірці повних сімей. Аналіз показує, що більшість показників схиляються до середніх значень, але дві шкали демонструють чітко виражені полюси.

За шкалою Прийняття-відторгнення спостерігається майже повна відсутність відкритого відторгнення: 90% батьків демонструють середній рівень прийняття, і лише 10% мають низькі показники, що може свідчити про слабко виражене або ситуативне відторгнення, тоді як високих показників, що свідчать про емоційне безумовне прийняття, не зафіксовано зовсім. Це

означає, що переважна більшість батьків сприймає свою дитину досить помірковано.

Щодо шкали Кооперація, яка відображає прагнення батьків до співпраці та партнерства з дитиною, тут зафіксовано найвищі показники: 50% батьків демонструють високий рівень кооперації, 30% – середній, і лише 20% – низький. Це свідчить про активне залучення батьків до життя дитини та їхнє бажання взаємодіяти на рівних, що є позитивним фактором для розвитку.

Шкала Симбіоз, яка відображає тенденцію до надмірної психологічної близькості та залежності, показує, що більшість батьків, а саме 70%, мають середній рівень симбіозу, тоді як 20% мають низький рівень, і лише 10% – високий. Це вказує на те, що хоча батьки і відчувають емоційну близькість, більшість із них все ж таки зберігає достатню дистанцію, необхідну для формування автономії дитини.

За шкалою Авторитарна соціалізація, яка вимірює рівень вимогливості, контролю та суворості, 60% батьків демонструють середні показники, 30% – низькі, і лише 10% – високі. Це свідчить про помірну вимогливість батьків у повних сім'ях, де виховання відбувається без надмірного тиску, але з дотриманням певних норм і правил.

Нарешті, шкала Маленький невдаха (інфантилізація) є найбільш показовою щодо негативного ставлення. Аж 70% батьків демонструють низькі показники за цією шкалою, що є позитивним результатом, оскільки низькі показники свідчать про відсутність схильності бачити дитину хворою, інфантильною чи нездатною до успіху. Однак 30% батьків демонструють середній рівень цього ставлення, що вимагає уваги, оскільки це може свідчити про недооцінку можливостей дитини.

Узагальнюючи, домінуючим стилем у повних сім'ях є кооперативний з помірним прийняттям, середнім рівнем вимогливості та низькою схильністю до інфантилізації, що загалом створює сприятливі умови для психологічного розвитку дошкільнят.

Усі матері з повних сімей одноголосно відкинули твердження на

кшталт: «Моя дитина часто неприємна мені», «Я часто помічаю в собі ворожість до дитини» та «Іноді мені здається, що я ненавиджу свою дитину». Це свідчить про те, що за шкалою «прийняття-відторгнення» жоден із батьків не підтримав категоричні висловлювання, які могли б ставити під сумнів рівень прийняття дитини в сімейному середовищі. Крім того, жоден із респондентів не погодився з твердженнями на кшталт: «Дитина не досягне успіхів у житті» або «Дитина не спроможна діяти самостійно, а якщо й зробить щось сама, то неодмінно неправильно». Це демонструє, що батьки повністю впевнені в потенціалі своїх дітей і розглядають їхні досягнення як результат власних зусиль дитини, а не випадкових обставин.

Лише дві матері відзначили згоди з твердженнями: «Потрібно якомога довше захищати дитину від реальних життєвих проблем, якщо вони можуть її травмувати» та «Я намагаюся виконувати всі прохання своєї дитини». Ці матері увійшли до 10% респондентів із високими показниками за шкалою «симбіоз», що вказує на недостатню психологічну дистанцію між ними та дитиною та прагнення максимально убезпечити дитину від потенційних труднощів і негативного досвіду.

У цілому більшість матерів із повних сімей продемонстрували середні показники за шкалою «прийняття-відторгнення», що свідчить про позитивне ставлення до дитини, визнання її індивідуальності та підтримку. Аналогічні середні значення зафіксовані також у шкалах «симбіоз» та «авторитарна гіперсоціалізація», що свідчить про встановлення психологічно комфортної дистанції у взаємодії з дітьми.

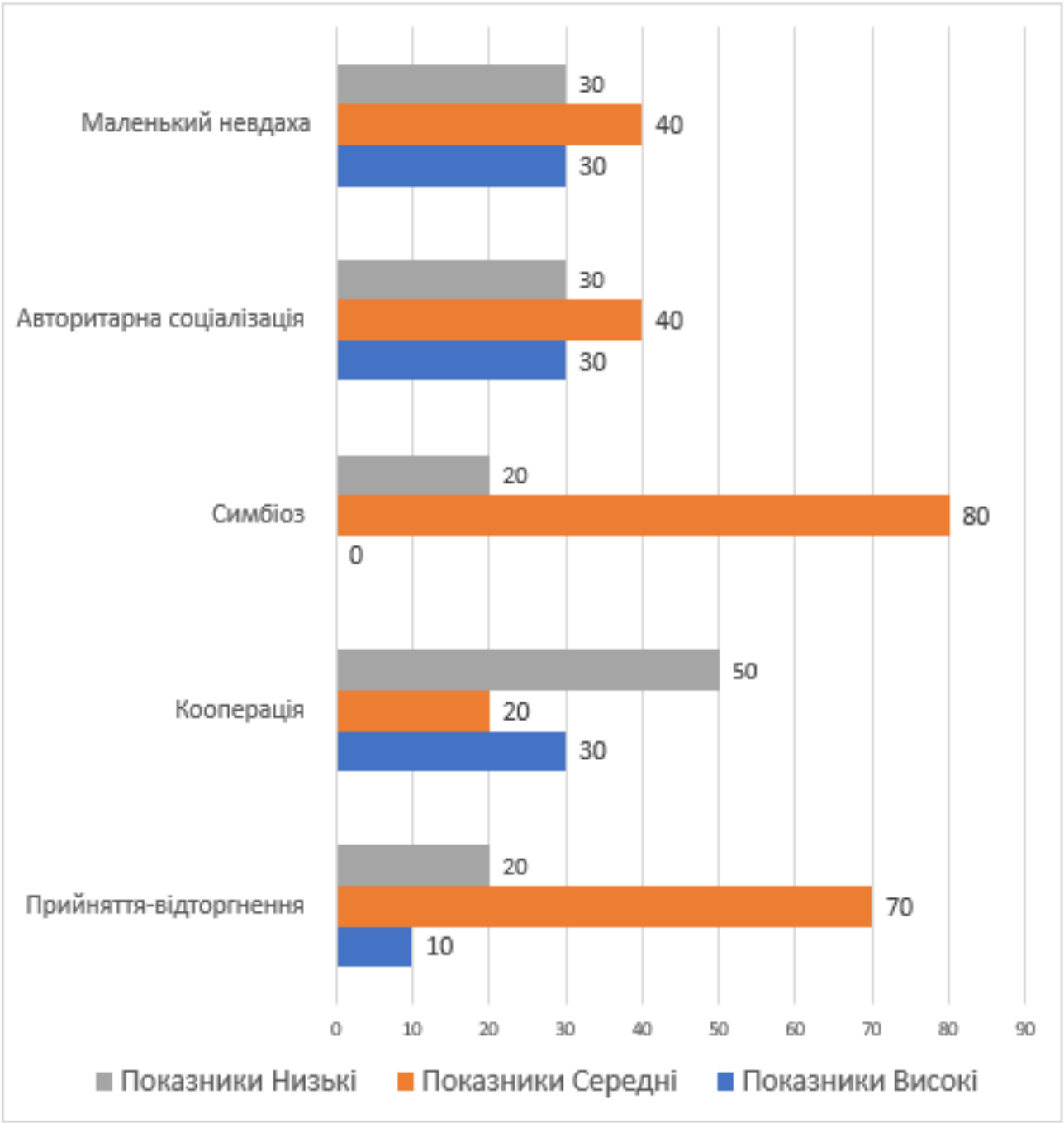

Рис. 3.3.2. Результати визначення батьківського ставлення до дітей дошкільного віку за методикою А. Варги та В. Століна (на прикладі неповних сімей)

Представлений графік (Рис. 3.3.2) ілюструє результати дослідження батьківського ставлення у вибірці неповних сімей за п'ятьма шкалами методики Варги та Століна. Аналіз цих даних демонструє значну відмінність

і напруженість порівняно з повними сім'ями, особливо у двох ключових сферах.

За шкалою Прийняття-відторгнення спостерігається дуже високий показник середнього рівня – 70% батьків, що є позитивним сигналом. Проте, високий рівень прийняття зафіксовано лише у 10%, а низькі показники відторгнення – у 20%. Це свідчить про те, що, хоча більшість батьків сприймає своїх дітей, це прийняття є поміркованим, і відчутно бракує безумовного, емоційно насиченого прийняття.

Ситуація з Кооперацією (прагненням до співпраці та партнерства) у неповних сім'ях виглядає менш сприятливо, ніж у повних: 50% мають низькі показники за цією шкалою, а середні та високі рівні становлять 20% та 30% відповідно. Це може пояснюватися тим, що єдиний батько чи мати, перевантажені економічними та побутовими проблемами, мають менше часу та ресурсів для повноцінної, партнерської взаємодії з дитиною.

Найбільш виражені та потенційно проблемні результати зафіксовані за шкалою Симбіоз, яка відображає надмірну психологічну дистанцію. Аж 80% батьків демонструють середній рівень симбіозу, тоді як високий рівень відсутній, а низький становить 20%. Хоча середній рівень не є критичним, такий високий показник може свідчити про емоційну залежність або прагнення батьків заповнити свою власну емоційну порожнечу через дитину, що часто трапляється після розлучення.

За шкалою Авторитарна соціалізація (вимогливість та контроль) 40% батьків мають середні показники, а низькі та високі рівні розподілилися порівну – по 30%. Це показує, що значна частина батьків у неповних сім'ях або схильна до жорсткого контролю (високі 30%), що може бути пов'язано зі спробою компенсувати відсутність другого вихователя, або, навпаки, застосовує слабкий контроль (низькі 30%).

Нарешті, шкала Маленький невдаха (інфантилізація) показує, що 40% батьків мають середній рівень цього ставлення, тоді як високий та низький рівні становлять по 30%. Це означає, що 70% батьків (середній та високий

рівні разом) схильні недооцінювати можливості своєї дитини, бачити її хворою, інфантильною чи нездатною до самостійності, що є прямим наслідком гіпертурботи та тривоги одного батька/матері.

Узагальнюючи, для неповних сімей є характерним помірне прийняття дитини, знижений рівень кооперації та підвищена тенденція до інфантилізації і, ймовірно, дисбаланс у контролі, що, як наслідок, може сприяти високому рівню тривожності, який був зафіксований у попередньому аналізі.

Отримані результати цієї методики наведені в Додатку Е.

Комплексний аналіз результатів дослідження рівнів тривожності (за Лаврентьєвою і Титаренко) та батьківського ставлення (за Варгою і Століним) чітко виявляє критичні відмінності між дітьми та батьками з повних і неповних сімей. Основна відмінність зафіксована у розподілі високої тривожності. У повних сім'ях домінує середній рівень тривожності (40%), тоді як високий рівень становить 30%. У протилежність цьому, у неповних сім'ях високий рівень тривожності є домінуючим (50%), що вказує на те, що кожна друга дитина в цій групі переживає значний емоційний неспокій. Це підтверджує, що виховання в неповній сім'ї, часто обтяжене фінансовими труднощами та емоційним дисбалансом після розлучення, є значним чинником ризику для розвитку тривожності у дошкільнят.

Аналіз батьківського ставлення виявляє механізми, які можуть пояснювати підвищену тривожність у неповних сім'ях.

1. Кооперація: у повних сім'ях переважає високий рівень кооперації (50%), що свідчить про готовність батьків до партнерської взаємодії. У неповних сім'ях, навпаки, домінує низький рівень кооперації (50%). Це, ймовірно, пов'язано з перевантаженням єдиного батька/матері та браком часу для повноцінної співпраці, що позбавляє дитину відчуття підтримки та спільної діяльності.
2. Симбіоз: у повних сім'ях показник високого симбіозу є низьким (10%), а середнього – 70%. Натомість у неповних сім'ях зафіксовано вкрай високий показник середнього рівня симбіозу (80%) при відсутності

високого рівня. Такий високий середній показник може відображати схильність батьків у неповних сім'ях до емоційної залежності від дитини, особливо після розлучення, коли дитина несвідомо виконує функцію партнера або емоційної опори, що створює для неї значне психологічне навантаження.

3. Маленький невдаха (Інфантилізація): це ставлення є більш вираженим у неповних сім'ях. Тут 70% батьків (середній 40% та високий 30%) схильні недооцінювати дитину, бачити її хворою або нездатною. У повних сім'ях цей показник значно нижчий. Схильність до інфантилізації в неповних сім'ях корелює з гіперопікою, яка, як відомо, є прямою причиною формування тривожності, оскільки дитина не набуває досвіду самостійності.

Отримані результати дозволяють припустити, що висока тривожність (50%) дітей у неповних сім'ях є прямим наслідком дисфункціонального батьківського ставлення, яке характеризується низькою кооперацією, підвищеною симбіотичною залежністю та інфантилізацією. Ці стилі виховання створюють атмосферу, де дитина відчуває надмірну відповідальність і водночас брак автономії, що і є джерелом стійкої тривоги.

3.4. Вплив сімейної структури на емоційно-психологічний розвиток дітей дошкільного віку

Для визначення кореляційного зв’язку між рівнем тривожності дітей дошкільного віку та стилем батьківського ставлення в дослідженні застосовувався непараметричний статистичний критерій Манна-Уітні. Цей метод універсальний тим, що дозволяє оцінювати взаємозв’язок між змінними, представленими у ранговій шкалі, та виявляти відмінності між двома незалежними вибірками, навіть якщо їхній розмір різниться.

Використання критерію Манна-Уітні у дослідженні дало змогу аналізувати результати тесту «Вибери потрібне обличчя» Р. Теммла, М. Дорки та В. Амена, спрямованого на оцінку тривожної поведінки дітей дошкільного віку, а також результати методики «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги та В. Століна, що характеризує особливості батьківського ставлення до дитини. Статистична обробка даних здійснювалася за допомогою програмного комплексу IBM SPSS Statistics 26. Застосування даного критерію дозволило оцінити статистичну значущість взаємозв'язку між рівнем дитячої тривожності та особливостями батьківсько-дитячих стосунків у сім'ях. Узагальнені результати представлені в Додатку В.

Аналіз показників за методикою «Вибери потрібне обличчя» та шкалою «Прийняття-відторгнення» «Опитувальника батьківського ставлення» виявив статистично незначущу різницю (Uемп = 532 при $p \leq 0,05$). Імпіричне значення критерію потрапило в зону незначущості, що свідчить про відсутність достовірних відмінностей. Це підтверджує гіпотезу про те, що позитивне ставлення батьків до дитини, її прийняття, повага до індивідуальності, підтримка інтересів та допомога у досягненні цілей сприяють формуванню у дитини відчуття захищеності та безпеки. Регулярна якісна взаємодія з дитиною, прояви любові та турботи позитивно впливають на розвиток здорової особистості та формування адекватного рівня тривожної поведінки.

Щодо взаємозв'язку між рівнем тривожності дітей та результатами за шкалою «Маленький невдаха» (методика «Опитувальник батьківського ставлення»), також спостерігається статистично незначуща різниця (Uемп = 112 при $p \leq 0,05$), що свідчить про відсутність достовірних відмінностей. Отримані дані демонструють, що рівень тривожності дітей пов'язаний із підтримкою з боку батьків. Віра дорослих у здібності дитини, зацікавленість її думками, почуттями та захопленнями формує у дитини відчуття комфорту та безпеки, знижує рівень тривожності та підвищує впевненість у власних силах. Натомість ставлення батьків до дитини як до недостатньо розвиненої

чи ігнорування її бажань може призводити до виникнення у дитини почуття самотності та беззахисності, що сприяє підвищенню рівня тривожної поведінки.

Таблиця 3.4.

Кореляційні зв'язки між стилем батьківського ставлення та рівнем тривожності дітей дошкільного віку

Шкала «Прийняття – відторгнення» (методика Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги і В. Століна)	**Тест «Вибери потрібне обличчя» Р. Теммл, М. Доркі, В. Амен** Uемп =532 при p ≤0,05. Приймаємо нульову гіпотезу
Шкала «Маленький невдаха» (методика «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги і В. Століна)	Uемп =112 при p ≤0,05. Приймаємо нульову гіпотезу.
Шкала «Симбіоз» (методика «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги і В. Століна)	Uемп = 404 при p ≤0,05. Приймаємо нульову гіпотезу.

Таблиця 3.4 відображає результати перевірки наявності кореляційних зв'язків між певними шкалами батьківського ставлення (методика Варги та Століна) та рівнем тривожності дітей (методика Теммла, Доркі, Амен). У всіх трьох випадках – за шкалами «Прийняття-відторгнення», «Маленький невдаха» та «Симбіоз» – дослідники приймають нульову гіпотезу при рівні значущості ≤ 0,05.

Прийняття нульової гіпотези означає, що статистично значущий кореляційний зв'язок між цими конкретними стилями батьківського ставлення та рівнем тривожності дітей дошкільного віку не був виявлений.

Конкретні результати такі:

1. Шкала «Прийняття-відторгнення» показала емпіричне значення U(емп)=532. Оскільки була прийнята нульова гіпотеза, можна стверджувати, що рівень прийняття чи відторгнення дитини батьками

не є прямим і значущим фактором, що визначає рівень її тривожності. Іншими словами, навіть якщо батьки демонструють помірне відторгнення, це не обов'язково призводить до статистично значущого зростання тривоги.

2. Шкала «Маленький невдаха» (інфантилізація) показала U(емп)=112$. Прийняття нульової гіпотези свідчить про те, що ставлення до дитини як до «маленького невдахи» або інфантилізація не має значущого кореляційного зв'язку з її рівнем тривожності. Це суперечить деяким психологічним теоріям, які вважають інфантилізацію сильним тривожним фактором.
3. Шкала «Симбіоз» показала U(емп)=404. Прийняття нульової гіпотези означає, що надмірна психологічна близькість батьків та дитини не має статистично значущого зв'язку з рівнем тривожності.

Ці результати дослідження підтверджують наявність незначних прямих кореляційних зв'язків між трьома важливими аспектами батьківського ставлення та тривожністю, які часто вважаються взаємозалежними у психології розвитку. Це може вказувати на такі можливі причини:

- Складний характер взаємозв'язку: зв'язок між ставленням і тривожністю може бути не прямим, а опосередкованим іншими факторами, як-от сімейна атмосфера в цілому, рівень стресу батьків, або ж індивідуальні особливості нервової системи дитини.
- Специфіка вибірки: якщо ці дані стосуються лише дітей із повних сімей (згідно з Таблицею 3.2.6), то відсутність зв'язку може бути обумовлена загалом більш стабільним та сприятливим емоційним кліматом у цій групі.
- Методологічні обмеження: можливо, використані методики або статистичний критерій не змогли зафіксувати слабкі або нелінійні зв'язки.

Аналіз наданих даних дозволяє зробити комплексні висновки щодо впливу структури сім'ї та різних аспектів батьківського ставлення на рівень тривожності дошкільнят.

Структура сім'ї виявляється ключовим і прямим фактором ризику для розвитку високої тривожності.

- Повні сім'ї: У цій групі домінує середній рівень тривожності (40%), а високий рівень становить 30%. Це свідчить про відносно стабільний емоційний фон, де тривога частіше носить ситуативний характер.
- Неповні сім'ї: Тут ситуація критично відрізняється: високий рівень тривожності є домінуючим і охоплює 50% дітей. Це підтверджує, що виховання в неповній сім'ї, яке часто супроводжується психологічними травмами (розлучення), економічними труднощами та емоційним перевантаженням основного вихователя, значно підвищує ризик розвитку стійкої та клінічно значущої тривоги у дошкільнят.

Порівняння стилів виховання у повних та неповних сім'ях виявляє значні відмінності, які опосередковано пояснюють різницю у рівнях дитячої тривожності.

- Кооперація: У повних сім'ях домінує висока кооперація (50%), що забезпечує дитині відчуття партнерства та підтримки. У неповних сім'ях переважає низька кооперація (50%), ймовірно, через брак часу та ресурсів у єдиного батька/матері. Зниження кооперації позбавляє дитину ресурсу для спільного вирішення проблем, посилюючи її відчуття вразливості та тривоги.
- Симбіоз та Інфантилізація: Ці показники є більш вираженими у неповних сім'ях. У неповних сім'ях зафіксовано вкрай високий показник середнього симбіозу (80%) та високу схильність до інфантилізації («Маленький невдаха») у 70% батьків (середній та високий рівні). Цей патерн свідчить про те, що батьки часто несвідомо емоційно перевантажують дитину (симбіоз) і водночас недооцінюють її можливості, обмежуючи самостійність (інфантилізація). Таке поєднання гіперопіки та емоційної залежності є класичним джерелом формування тривожності.

Незважаючи незначний рівень прямої кореляції, результати не спростовують вплив батьківського ставлення, а вказують на те, що:

1. Вплив є опосередкованим: Тривожність, особливо в неповних сім'ях, формується не через один конкретний стиль, а через комплексний негативний патерн виховання, що включає поєднання низької кооперації, високого симбіозу та інфантилізації.

2. Джерело тривоги лежить у сімейному стресі: Найбільш ймовірно, що головною причиною тривоги дітей у неповних сім'ях є сам стрес, пов'язаний зі зміною структури сім'ї (розлучення, фінанси), який посилюється неконструктивним батьківським ставленням, але корелює зі стресом, а не з окремими шкалами ставлення.

Структура сім'ї (неповна) є найсильнішим предиктором високої тривожності у дошкільнят. Цей високий рівень тривоги, у свою чергу, підтримується неконструктивним батьківським ставленням, характерним для неповних сімей, яке проявляється як перевантаження дитини емоційною залежністю (симбіоз) та обмеження її самостійності (інфантилізація), що створює атмосферу безпорадності та хронічного неспокою.

Висновки до третього розділу

Результати проведеного емпіричного дослідження підтверджують значущий вплив структури сім’ї на емоційно-психологічний розвиток дітей дошкільного віку. Аналіз отриманих даних свідчить про те, що рівень тривожності у дітей визначається не лише індивідуальними особливостями психіки, але й характером сімейних взаємин, стабільністю домашнього середовища, стилем виховання та наявністю емоційної підтримки з боку батьків. Виявлені закономірності підкреслюють, що емоційна безпека дитини, відчуття підтримки й прийняття з боку дорослих є ключовими чинниками формування її психологічного благополуччя.

Діагностика рівня тривожності проводилася за допомогою комплексного методичного інструментарію, що включав тест «Обери потрібне обличчя» (Р. Темпл, В. Амен, М. Дорки), методику «Контурний САТ-Н» Е. Кріс у модифікації М. Я. Семаго, а також анкетування батьків (Г. П. Лаврентьєва, Т. М. Титаренко). Застосування цих інструментів дозволило комплексно оцінити емоційний стан дітей, виявити їхні індивідуальні особливості, а також дослідити специфіку дитячо-батьківських взаємин. Аналіз показав, що 42% обстежених дітей мають високий рівень тривожності, що свідчить про актуальність проблеми емоційної нестабільності на ранньому етапі розвитку. Середній рівень тривожності спостерігався у 30% дітей, а низький – у 28%, що свідчить про існування відносно стабільної групи дітей із адекватними механізмами емоційного реагування.

Особливою увагою відзначено специфічні тригери тривожності. Найбільш значущими є ситуації, пов’язані з почуттям небезпеки, соціальним відкиданням, необхідністю змагатися за увагу дорослого або взаємодіяти в конфліктних умовах. Менший рівень емоційного напруження спостерігається під час виконання побутових та рутинних дій, а також у присутності батьків, що підкреслює їхню роль як основного джерела психологічної безпеки.

Виявлено також статеві відмінності у прояві тривожності: дівчатка демонструють більш високу емоційну чутливість, схильність до переживання негативних емоцій у ситуаціях самотності, соціальної ізоляції або покарання. Хлопчики, натомість, частіше реагують емоційно у конфліктних або суперницьких ситуаціях, що відображає особливості їхнього соціально-психологічного розвитку та поведінкові тенденції, притаманні цьому віку.

Порівняльний аналіз дітей із різних типів сімейних структур показав, що наявність двох батьків і стабільне сімейне середовище зменшують ймовірність виникнення високої тривожності. Діти з повних сімей, як правило, мають низький або середній рівень тривожності, що пояснюється більш стійким емоційним кліматом, послідовною підтримкою обох батьків та відчуттям безпеки. У дітей із неповних сімей переважають середній і високий

рівні тривожності, що пов’язано з додатковою відповідальністю одного з батьків, обмеженістю часу та ресурсів для емоційної взаємодії, а також психологічними наслідками втрати або відсутності другого вихователя. Найвищі показники тривожності спостерігалися у дітей із деформованих сімей, де наявні конфлікти, напруженість та нестабільність, що формує у дитини постійне відчуття невпевненості та емоційної нестабільності.

Дослідження дитячо-батьківських взаємин підтвердило, що емоційна повноцінність сімейного середовища визначає інтенсивність проявів тривожності у дітей. У повних сім’ях переважає кооперативний стиль виховання з помірним прийняттям дитини, середнім рівнем вимогливості та низькою інфантилізацією, що сприяє розвитку емоційної стабільності, соціальної компетентності та автономності. Натомість у неповних сім’ях спостерігаються підвищені показники симбіозу, посилення контролю та зниження кооперації, що вказує на високий рівень емоційної напруженості та потенційний ризик формування тривожних реакцій у дітей.

Таким чином, результати дослідження підтверджують тісний взаємозв’язок між структурою сім’ї, стилем виховання та рівнем тривожності дітей дошкільного віку. Вони підкреслюють необхідність комплексного підходу до психологічної підтримки дітей, який включає роботу не лише з дітьми, а й із батьками, спрямовану на формування емоційної стабільності, розвиток адаптивних стратегій поведінки та підтримку позитивного психологічного клімату в родині. Ці результати мають практичне значення для психологів, вихователів та батьків, оскільки дозволяють виявляти групи ризику серед дошкільників, розробляти програми психокорекції та профілактики тривожності, а також створювати умови для гармонійного емоційного і соціального розвитку дітей у контексті сімейного середовища. Виявлені закономірності можуть слугувати основою для формулювання рекомендацій щодо підвищення ефективності виховання та забезпечення емоційного благополуччя дошкільників у різних типах сімей.

Результати проведеного емпіричного дослідження підтверджують значущий вплив структури сім'ї на емоційно-психологічний розвиток дітей дошкільного віку. Аналіз отриманих даних свідчить про те, що рівень тривожності у дітей визначається не лише індивідуальними особливостями психіки, але й характером сімейних взаємин, стабільністю домашнього середовища, стилем виховання та наявністю емоційної підтримки з боку батьків. Виявлені закономірності підкреслюють, що емоційна безпека дитини, відчуття підтримки й прийняття з боку дорослих є ключовими чинниками формування її психологічного благополуччя.

Діагностика рівня тривожності проводилася за допомогою комплексного методичного інструментарію, що включав тест «Обери потрібне обличчя» (Р. Темпл, В. Амен, М. Дорки), методику «Контурний САТ-Н» Е. Кріс у модифікації М. Я. Семаго, а також анкетування батьків (Г. П. Лаврентьєва, Т. М. Титаренко). Застосування цих інструментів дозволило комплексно оцінити емоційний стан дітей, виявити їхні індивідуальні особливості, а також дослідити специфіку дитячо-батьківських взаємин. Аналіз показав, що 42% обстежених дітей мають високий рівень тривожності, що свідчить про актуальність проблеми емоційної нестабільності на ранньому етапі розвитку. Середній рівень тривожності спостерігався у 30% дітей, а низький – у 28%, що свідчить про існування відносно стабільної групи дітей із адекватними механізмами емоційного реагування.

Особливою увагою відзначено специфічні тригери тривожності. Найбільш значущими є ситуації, пов'язані з почуттям небезпеки, соціальним відкиданням, необхідністю змагатися за увагу дорослого або взаємодіяти в конфліктних умовах. Менший рівень емоційного напруження спостерігається під час виконання побутових та рутинних дій, а також у присутності батьків, що підкреслює їхню роль як основного джерела психологічної безпеки.

Виявлено також статеві відмінності у прояві тривожності: дівчатка демонструють більш високу емоційну чутливість, схильність до переживання негативних емоцій у ситуаціях самотності, соціальної ізоляції або покарання.

Хлопчики, натомість, частіше реагують емоційно у конфліктних або суперницьких ситуаціях, що відображає особливості їхнього соціально-психологічного розвитку та поведінкові тенденції, притаманні цьому віку.

Порівняльний аналіз дітей із різних типів сімейних структур показав, що наявність двох батьків і стабільне сімейне середовище зменшують ймовірність виникнення високої тривожності. Діти з повних сімей, як правило, мають низький або середній рівень тривожності, що пояснюється більш стійким емоційним кліматом, послідовною підтримкою обох батьків та відчуттям безпеки. У дітей із неповних сімей переважають середній і високий рівні тривожності, що пов’язано з додатковою відповідальністю одного з батьків, обмеженістю часу та ресурсів для емоційної взаємодії, а також психологічними наслідками втрати або відсутності другого вихователя. Найвищі показники тривожності спостерігалися у дітей із деформованих сімей, де наявні конфлікти, напруженість та нестабільність, що формує у дитини постійне відчуття невпевненості та емоційної нестабільності.

Дослідження дитячо-батьківських взаємин підтвердило, що емоційна повноцінність сімейного середовища визначає інтенсивність проявів тривожності у дітей. У повних сім’ях переважає кооперативний стиль виховання з помірним прийняттям дитини, середнім рівнем вимогливості та низькою інфантилізацією, що сприяє розвитку емоційної стабільності, соціальної компетентності та автономності. Натомість у неповних сім’ях спостерігаються підвищені показники симбіозу, посилення контролю та зниження кооперації, що вказує на високий рівень емоційної напруженості та потенційний ризик формування тривожних реакцій у дітей.

Таким чином, результати дослідження підтверджують тісний взаємозв’язок між структурою сім’ї, стилем виховання та рівнем тривожності дітей дошкільного віку. Вони підкреслюють необхідність комплексного підходу до психологічної підтримки дітей, який включає роботу не лише з дітьми, а й із батьками, спрямовану на формування емоційної стабільності, розвиток адаптивних стратегій поведінки та підтримку позитивного

психологічного клімату в родині. Ці результати мають практичне значення для психологів, вихователів та батьків, оскільки дозволяють виявляти групи ризику серед дошкільників, розробляти програми психокорекції та профілактики тривожності, а також створювати умови для гармонійного емоційного і соціального розвитку дітей у контексті сімейного середовища. Виявлені закономірності можуть слугувати основою для формулювання рекомендацій щодо підвищення ефективності виховання та забезпечення емоційного благополуччя дошкільників у різних типах сімей.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі було всебічно досліджено теоретичні основи вивчення психологічних чинників, що впливають на розвиток тривожності у дітей дошкільного віку. Було розкрито сутність тривожності як інтегративного психологічного феномену, який формується під впливом регулярних негативних переживань та незадоволення базових потреб дитини, що, у свою чергу, призводить до стану фрустрації. Це явище проявляється у порушенні організованості діяльності дитини, зниженні її продуктивності та цілеспрямованості, а також може впливати на формування соціальних та емоційних навичок.

Аналіз наукових джерел показав, що тривожність у ранньому віці не є стабільною рисою характеру та піддається корекції за допомогою цілеспрямованих виховних та психологічних впливів. Важливу роль у цьому процесі відіграє співпраця з батьками, яка дозволяє створити сприятливий психологічний клімат та забезпечити підтримку дитині у подоланні страхів і невпевненості. Основними факторами, що сприяють розвитку тривожності у дошкільників, є проблеми у сімейних стосунках, зокрема непослідовність у вихованні, надмірна вимогливість батьків, негативне ставлення до дитини, а також конфлікти між батьками. Довготривалі дитячі страхи часто сигналізують про слабкість нервової системи, наявність внутрішньо-сімейних конфліктів та порушення взаємодії між батьками й дитиною.

Для дослідження рівня тривожності у дітей дошкільного віку було використано комплекс психологічних методик, що дозволяють оцінити як внутрішньоособистісні особливості дитини, так і характер батьківської взаємодії та психологічний клімат у сім’ї. Застосування цих інструментів дозволило отримати цілісну картину психологічного стану дітей та виявити взаємозв’язки між сімейними факторами і проявами тривожності. Отримані дані оброблялися із застосуванням сучасних статистичних методів у програмі IBM SPSS Statistic 26, що забезпечило об’єктивність і надійність результатів дослідження. На підставі аналізу отриманих результатів були сформульовані

практичні рекомендації щодо зниження рівня тривожності у дошкільників, що можуть бути використані як педагогами, так і батьками у процесі виховання та психологічної підтримки дитини.

Результати проведеного емпіричного дослідження підтверджують значущий вплив структури сім'ї на емоційно-психологічний розвиток дітей дошкільного віку. Аналіз отриманих даних свідчить про те, що рівень тривожності у дітей визначається не лише індивідуальними особливостями психіки, але й характером сімейних взаємин, стабільністю домашнього середовища, стилем виховання та наявністю емоційної підтримки з боку батьків. Виявлені закономірності підкреслюють, що емоційна безпека дитини, відчуття підтримки й прийняття з боку дорослих є ключовими чинниками формування її психологічного благополуччя.

Діагностика рівня тривожності проводилася за допомогою комплексного методичного інструментарію, що включав тест «Обери потрібне обличчя» (Р. Темпл, В. Амен, М. Дорки), методику «Контурний CAT-H» Е. Кріс у модифікації М. Я. Семаго, а також анкетування батьків (Г. П. Лаврентьєва, Т. М. Титаренко). Застосування цих інструментів дозволило комплексно оцінити емоційний стан дітей, виявити їхні індивідуальні особливості, а також дослідити специфіку дитячо-батьківських взаємин. Аналіз показав, що 42% обстежених дітей мають високий рівень тривожності, що свідчить про актуальність проблеми емоційної нестабільності на ранньому етапі розвитку. Середній рівень тривожності спостерігався у 30% дітей, а низький – у 28%, що свідчить про існування відносно стабільної групи дітей із адекватними механізмами емоційного реагування.

Особливою увагою відзначено специфічні тригери тривожності. Найбільш значущими є ситуації, пов'язані з почуттям небезпеки, соціальним відкиданням, необхідністю змагатися за увагу дорослого або взаємодіяти в конфліктних умовах. Менший рівень емоційного напруження спостерігається під час виконання побутових та рутинних дій, а також у присутності батьків, що підкреслює їхню роль як основного джерела психологічної безпеки.

Виявлено також статеві відмінності у прояві тривожності: дівчатка демонструють більш високу емоційну чутливість, схильність до переживання негативних емоцій у ситуаціях самотності, соціальної ізоляції або покарання. Хлопчики, натомість, частіше реагують емоційно у конфліктних або суперницьких ситуаціях, що відображає особливості їхнього соціально-психологічного розвитку та поведінкові тенденції, притаманні цьому віку.

Порівняльний аналіз дітей із різних типів сімейних структур показав, що наявність двох батьків і стабільне сімейне середовище зменшують ймовірність виникнення високої тривожності. Діти з повних сімей, як правило, мають низький або середній рівень тривожності, що пояснюється більш стійким емоційним кліматом, послідовною підтримкою обох батьків та відчуттям безпеки. У дітей із неповних сімей переважають середній і високий рівні тривожності, що пов’язано з додатковою відповідальністю одного з батьків, обмеженістю часу та ресурсів для емоційної взаємодії, а також психологічними наслідками втрати або відсутності другого вихователя. Найвищі показники тривожності спостерігалися у дітей із деформованих сімей, де наявні конфлікти, напруженість та нестабільність, що формує у дитини постійне відчуття невпевненості та емоційної нестабільності.

Дослідження дитячо-батьківських взаємин підтвердило, що емоційна повноцінність сімейного середовища визначає інтенсивність проявів тривожності у дітей. У повних сім’ях переважає кооперативний стиль виховання з помірним прийняттям дитини, середнім рівнем вимогливості та низькою інфантилізацією, що сприяє розвитку емоційної стабільності, соціальної компетентності та автономності. Натомість у неповних сім’ях спостерігаються підвищені показники симбіозу, посилення контролю та зниження кооперації, що вказує на високий рівень емоційної напруженості та потенційний ризик формування тривожних реакцій у дітей.

Таким чином, результати дослідження підтверджують тісний взаємозв’язок між структурою сім’ї, стилем виховання та рівнем тривожності дітей дошкільного віку. Вони підкреслюють необхідність комплексного

підходу до психологічної підтримки дітей, який включає роботу не лише з дітьми, а й із батьками, спрямовану на формування емоційної стабільності, розвиток адаптивних стратегій поведінки та підтримку позитивного психологічного клімату в родині. Ці результати мають практичне значення для психологів, вихователів та батьків, оскільки дозволяють виявляти групи ризику серед дошкільників, розробляти програми психокорекції та профілактики тривожності, а також створювати умови для гармонійного емоційного і соціального розвитку дітей у контексті сімейного середовища. Виявлені закономірності можуть слугувати основою для формулювання рекомендацій щодо підвищення ефективності виховання та забезпечення емоційного благополуччя дошкільників у різних типах сімей.

На основі результатів дослідження були розроблені науково обґрунтовані рекомендації для педагогів і батьків, спрямовані на зниження рівня тривожності у дітей дошкільного віку. У першу чергу, вони стосуються глибокого розуміння емоційного стану дитини, забезпечення позитивного прикладу для наслідування та формування довірливих стосунків у сім'ї та освітньому середовищі. Важливим є також дотримання гнучкості у вихованні та уникнення надмірного контролю, що може провокувати підвищену тривожність.

Дослідження підтвердило, що тривожність дошкільників є багатофакторним явищем, яке формується під впливом взаємодії особистісних особливостей дитини та характеру сімейного оточення. Водночас вона піддається корекції за допомогою системного підходу до виховання, психологічної підтримки та конструктивної взаємодії з дитиною. Результати дослідження актуалізують необхідність подальшого вивчення даної теми, зокрема з метою забезпечення емоційного благополуччя дітей у різних типах сімейних структур.

Гіпотеза дослідження, що стосувалася залежності рівня тривожності дошкільників від характеру дитячо-батьківських взаємин і стилю виховання, підтвердилася. Було встановлено, що у дітей із низьким рівнем тривожності

батьки проявляють низькі показники за шкалами «авторитарна гіперсоціалізація» та «маленький невдаха», тоді як у дітей із середнім рівнем тривожної поведінки батьківське ставлення характеризується середніми показниками за шкалами «прийняття–відторгнення» та «симбіоз».

Рекомендації для батьків передбачають формування емоційно підтримуючого та безпечного середовища, де дитина відчуває щиру любов і прийняття незалежно від успіхів чи невдач. Варто уникати надмірної критики, яка може провокувати страх помилок, і замість цього підкреслювати сильні сторони дитини, заохочувати її до самостійності та розвитку впевненості у власних здібностях. Формування стабільного емоційного клімату в сім'ї передбачає впровадження передбачуваних ритуалів, таких як спільні вечори, читання або прогулянки, що створюють відчуття безпеки та стабільності. Авторитарний стиль виховання має бути мінімізований: необхідно пояснювати вимоги, надавати дитині можливість самостійно ухвалювати рішення та уникати фізичних чи надмірно суворих покарань. Важливим є розвиток емоційної грамотності дитини через пояснення та власний приклад конструктивного реагування на стресові ситуації, а також використання рольових ігор і творчої діяльності для зменшення страхів.

Для педагогів рекомендації зосереджені на створенні сприятливого та безпечного освітнього середовища, де діти відчувають довіру та підтримку. Важливо уникати порівнянь між дітьми, стимулювати індивідуальні досягнення та сприяти розвитку емоційної стійкості через заняття з емоційного інтелекту, арт-терапію, музикотерапію та казкотерапію. Педагоги мають підтримувати дітей у процесі адаптації до нових умов, застосовувати індивідуальний підхід залежно від рівня тривожності, а також активно співпрацювати з батьками, інформуючи їх про прогрес та спільно розробляючи стратегії підтримки. Значна увага приділяється фізичній активності та вправам на релаксацію, які сприяють зниженню емоційної напруженості.

Загалом рекомендації передбачають дотримання стабільного режиму дня, що включає достатній сон, харчування та час для відпочинку, а також усунення джерел стресу та навчання дітей навичкам ефективної взаємодії з однолітками та дорослими. Виконання цих рекомендацій сприяє зменшенню тривожності, підвищенню емоційної стійкості та розвитку соціальної компетентності дошкільників, створюючи умови для гармонійного психологічного та емоційного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богрова Х.Б. Аналіз теоретико-емпіричних досліджень мовлення та індивідуально-психологічних особливостей дітей дошкільного віку. *Психолінгвістика,* 2017,21(1), С.12–23.
2. Вікова психологія : навч. посіб. / О. П. Сергєєнкова, О. А. Столярчук, О. П. Коханова, О. В. Пасєка. Київ: ЦУЛ, 2012. 384 с
3. Вовчик-Блакитна О. Індивід, особливості емоційного розвитку дитини; Стратегії пед. супроводу. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. №4. С.1–3.
4. Вольнова Л., Дьоміна Г. Чинники виникнення та посилення та посилення проявів тривоги у дітей дошкільного віку. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія : Психологічні науки*. 2020. Вип. 9(54). С. 32–45.
5. Гевадзяк Н. Адаптація дошкільника. *Психолог*. 2010. № 11(395). С. 13–15.
6. Гончаренко Т. Тривожна дитина. *Психолог*. 2004. №5. С. 26–27 .
7. Горбатих В. В. Індивідуальні особливості самоставлення старшого дошкільника в структурі життєвих орієнтацій. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Київ Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2019. 321 с.
8. Горностай П.П. Психологія особистості: Словник-довідник. Київ: Рута, 2001. 320 с.
9. Гуменюк Ю., Олексюк О., Гаркавенко Н. Психокорекція посттравматичних стресових розладів: тривожність та її подолання. *Збірник наукових праць РДГУ.* 2023. Випуск 20. С. 32-37.
10. Депутат Н.І. Передумови виникнення тривожності у дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2011. С. 390–395.
11. Дзюба Т. Тривожність: виявити і подолати. *Завуч.* 2007. № 31. С. 19–20.

12. Дмитріюк Н.С. Вплив емоцій на формування та становлення особистості. *Проблеми сучасної психології.* № 8. 2010. С. 261–271.
13. Дмитріюк Н.С. Проблема тривожності у старших дошкільників: деякі емпіричні кореляти та індикатори. *Актуальні проблеми психології*. 2015. № 10(27), С.133–143.
14. Дослідження тривожності: Тест. *Персонал*. 2005. № 7. С. 77–79.
15. Дуткевич Т.В. Дошкільна психологія: Навч. пос. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 392 с. 101
16. Єрємєєва В. Дівчатка і хлопчики в дзеркалах півкуль. *Дитячий садок.* 2018. №4. С.9-10.
17. Єрємєєва В. Емоційні порушення у дошкільному віці. *Дитячий садок.* 2016. №4. С.9-28.
18. Забродський М.М. Вікова психологія. Київ: МАУП, 1998. 92 с.
19. Задесенець М.П. Вікові особливості розвитку дітей і формування їх особистості. Київ: “Вища школа”, 2004. 121 с.
20. Занюк С.С. Психологія мотивації та емоцій. Луцьк, 1997. 134 с.
21. Здоров’язбережувальні технології закладів дошкільної освіти / авт.-упорядн. І.І. Нікітіна. Харків : Основа. 2022. 174 с.
22. Ільків Х. Результати дослідження тривожності особистості в юнацькому віці. *Видатні постаті психології: історія, сучасність і перспективи* : матеріали VIII регіонального наукового семінару (10 травня 2022 р., м. Львів). Львів, 2022. С. 66–68.
23. Іщук І. Психологічне здоров’я особистості. *Психічне здоров’я дитини*. Київ: Редакції загальнопедагогічних газет, 2003. 74 с.
24. Калюжна Є.М. Психологічні механізми особистісної тривожності у дошкільному віці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія". Київ, 2018. 29 с.
25. Карпенко Н. Профілактика дитячих страхів. *Дошкільне виховання.* 2017. № 9. С.14-15.

26. Карпенко З. Соціальні неврози особистості перехідного періоду суспільства. *Психологія і суспільство* 2011. № 1. С. 124–132.
27. Клєцова Є, Лавренчук Л. Теоретико-метод. засади вивчення емоційних станів дітей 6-7років. *Педагогічна Житомирщина*. 2005. №4. С.26–28.
28. Клименко В.В. Розроблення норм психічного розвитку дитини / Актуальні проблеми сучасної української психології. Вип. 22. Київ: Нора-прінт, 2016. С.106–118.
29. Кобилянська А.В. Особливості схильності дошкільників до регуляції своєї поведінки. Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наукових праць Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка. Київ, 2002. Т.IV. Ч.4. С.200-208.
30. Ковалевська А.О. Методи дослідження страхів дітей дошкільного віку. Проблеми сучасної психології. 2018. №4. С.10-12
31. Козлюк О. А. Роль сім'ї у вихованні гуманістичної спря-мованості спілкування дітей старшого дошкільного віку. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету* (Педагогічні науки). Бердянськ : БДПУ, 2010. № 3. С. 87–91.
32. Козлюк О.А., Руденко Н.М. Особливості розвитку тривожності дошкільників у системі дитячо-батьківських взаємин. *Проблеми сучасної психології*. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2017. С. 131–145.
33. Колодійчук Т. Вплив сім'ї на розвиток тривожності дитини. *Школа*. 2009. № 1. С. 68–69
34. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві). Київ : Освіта, 1998. С.129–137.
35. Котова Е. Про профілактику дитячої тривожності. *Дитина в дитячому садку*. 2003.№ 5. С. 45–54.
36. Кочерга О. Васильєв О. Дезадаптивна поведінка дітей. *Психічне здоров'я дитини*. Київ: Редакції загальнопедагогічних газет, 2003. 50 с.

37. Лаврентєва Г.П., Титаренко Т.М. *Практична психологія для вихователів.* Київ : ВІПОЛ. 1993. 321 с.
38. Лебединець Н. Гігієнічна оцінка шкільної тривожності учнів як показника психологічної атмосфери навчального середовища. *Рідна школа*. 2007. № 9. С. 57–59.
39. Марінушкіна О. Є. Порадник практичного психолога. Харків : Вид. група «Основа», 2008. 236 с.
40. Мартинюк І. Особова тривожність дитини. Корекційна програма «Це я». *Відкритий урок: розробки, технології, досвід.* 2008. № 4. С. 33–35.
41. Михайлов, Б.В., & Колеснік, Н.М. Модифікація тесту тривожності Р. Теммл, М. Доркі, В. Амен (Методика «Обери потрібне обличчя») для поглибленого дослідження тривожності у дітей дошкільного віку. *Чоловіче здоров'я, гендерна та психосоматична медицина. Український журнал, Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова* . 2016. № 4. С. 41–48.
42. Міщенко М.П., Хавіна І.В. Психологічні особливості страхів і тривожності у дітей дошкільного віку. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодихвчених «Психолого-педагогічні аспекти формування управлінського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика»,* Харків: НТУ«ХПІ». 2017. С.18–31.
43. Назаревич В. І. Психологічні детермінанти проявів шкільних страхів у молодших школярів. Інтернет ресурс. веб-сайт. URL: https://socialscience.uu.edu.ua/article/215 (дата звернення: 15.01.2024).
44. Нові форми роботи з батьками дошкільників / автор-упорядник Л.М. Витовтова, В.О. Маренич. Х : Основа, 2022. – 159 с.
45. Омельченко Я. М. Значення стосунків у ранньому дитинстві для формування стресостійкості. Психологічна допомога дітям у кризових

ситуаціях: методи і техніки: метод. посіб. заг. ред. З. Г. Кісарчука. Київ, 2015. С. 21-32.

46. Ольховецька Т. І. Ситуативна тривога і результативність навчальної діяльності молодших школярів. Практична психологія і розвій таланту. Методичні рекомендації. Київський міжрегіональний інститут удосконалення вчителів. Суми, 1992. С. 192–194
47. Омельченко Я.М. Психологічна допомога дітям з тривожними станами. 2-ге видання. Київ: Шк. світ, 2011. 112 с.
48. Павелків Р.В., Цигипало О.П. Дитяча психологія. Київ: Академвидав, 2008. 337 с.
49. Піддубна Н. Г., Єфімов Д. Е. Проблема шкільних страхів у наукових дослідженнях. *Психологія і особистість*. 2016. № 2 (1). С. 97–107. 23.
50. Психологія девіантної поведінки особистості : навч. посіб. / уклад.: О. Д. Сафін, С. П. Байда. Умань : Візаві, 2021. 202 с.
51. Пасічник Л. Тривожна дитина. *Дошкільне виховання*. 2007. № 9.С. 89-95;
52. Пасічніченко А. В. Особливості тривожності дітей дошкільного віку. *Вісник Харківського національного університету. Серія : Психологія.* 2012. No 109. С. 93–95.
53. Прищепа Т. І. Психологічне здоров'я дошкільників. Харків : Вид. група «Основа». 2009. 240 с.
54. Ревть А., Карпенко О. Особливості тривожності дітей дошкільного віку: теоретичні аспекти. *Людинознавчі студії. Серія : Педагогіка,* 14(46), 36–41.
55. Салій Н. Сутність поняття «страх» його види та механізми. 2014. веб-сайт. URL: http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1034 (дата звернення: 06.03.2023).
56. Ставицька С.О. Психолого-педагогічні умови подолання особистісної тривожності у дітей молодшого шкільного віку. (Автореф. дис. канд. психол. наук). Київ.1999. 34 с.

57. Степанов С.С. Абетка дитячої психології. Харків : Ранок, 2004. 215 с.
58. Степанова В.А. Прояв емоційності дітей дошкільного віку в малюнку. *Психолог у дитячому садку*. 2003. №4.
59. Токіна Л. Тривожна поведінка дітей – це крик про допомогу. *Психолог*. 2007. №13-15. С.84–87
60. Томчук С. М., Томчук М. І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі. Вінниця : КВНЗ «ВАНО», 2018. 200 с.
61. Тест «Тривожність» (Р. Темл, М. Доркі, В. Амен). Психологія. веб-сайт. URL: https://www.annadomina.com/test-trivozhnist-r-teml-m-dorki-vamen/ (дата звернення: 06.04.2023)
62. Седих К.В. Психологія сімї. Полтава : видавець Шевченко Р.В., 2014. 255 с.
63. Токіна Л. Тривожна поведінка дітей - це крик про допомогу. Психолог. 2016. №5. С.84-87
64. Томчук С.М., Томчук М.І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі. Вінниця: КВНЗ «ВАНО», 2018. 200 с.
65. Федоришин Г.М. Психологія становлення особистості у батьківській сім'ї. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2016. 74 с
66. Хіміч М. О. Прояви та причини тривожності у дітей дошкільного віку. *Дошкільна освіта у сучасному соціокультурному просторі : зб. наук. праць* / за заг. ред. О. А. Гнізділової, відпов. ред. Н. В. Ковалевська. – Полтава: ФОП Цьома С.П., 2019. Вип. 3. С. 211–214.
67. Хоржевська І.М., Пушкаревська Н.О. Вплив тривожності матері на емоційне здоров'я дошкільника. Габітус. 2021. Вип. 32. С. 129-1332.
68. Хромова О. Як зрозуміти дитину? Бесіда 10. Дитяча тривожність. Як бути? *Початкова освіта*. 2005. № 39. С.6–8.
69. Чорний С.В. Нейро- та психофізіологічний аналіз стану тривожності у

людини : автореф. дис. … канд. біолог. наук : 03.00.13. Сімферополь, 2007. 21 с.

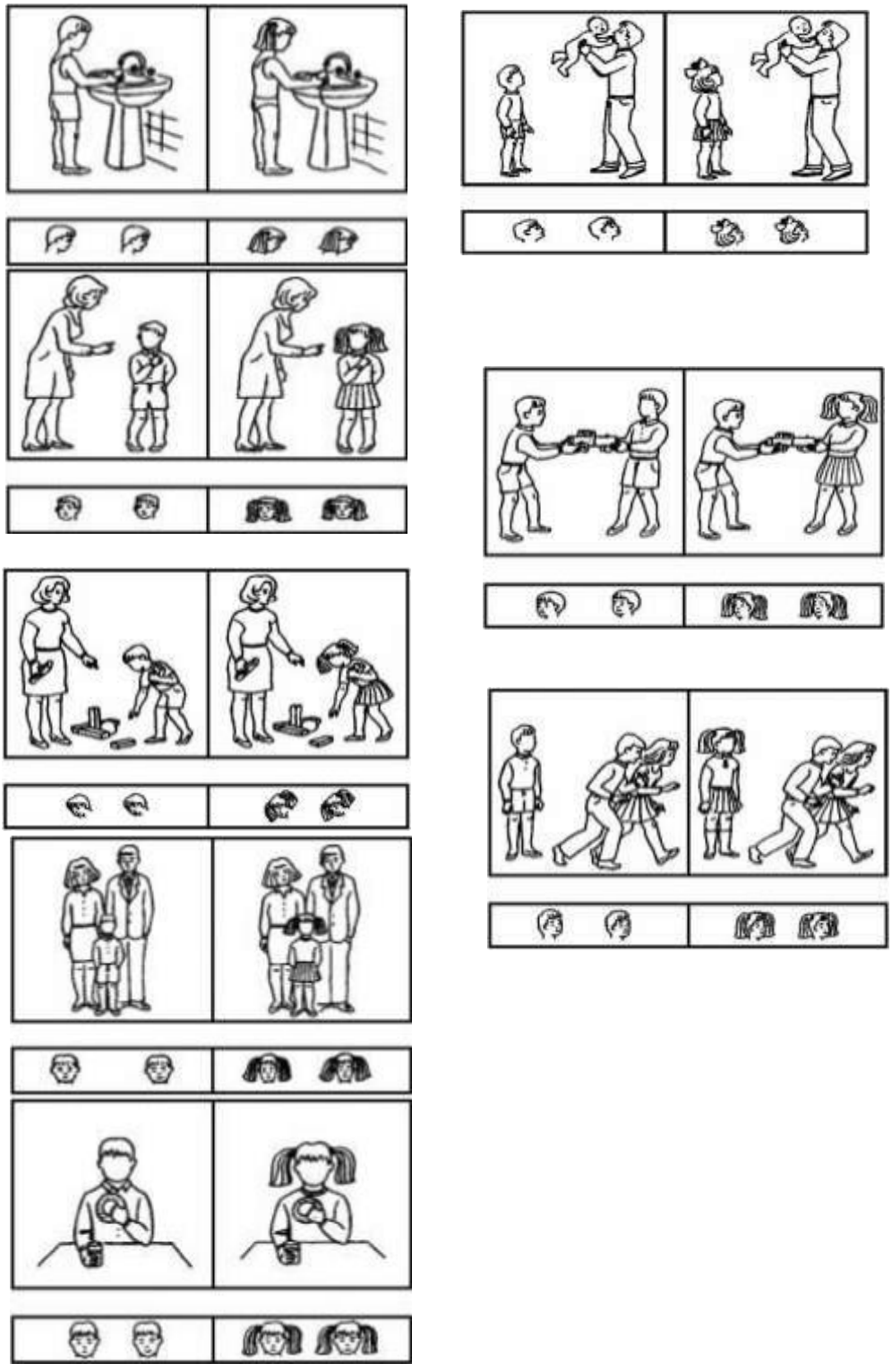
70. Чуб Н.В. Довідник для батьків дошкільників. Психологія дитини від А до Я. Харків: Веста, 2007, 141 с.
71. Шайда Н.П., Остополець І.Ю. Феномен емоційної кризи дітей 6-7 років. Проблеми екстремальної та кризової психології, 2007. С. 283–291.
72. Шебанова В. Дослідження тривожності дітей молодшого шкільного віку. *Педагогіка і психологія*. 2001. № 1. С. 108–117.
73. Яремко Р., Гродська В., Дзюбак А., Ільків Х. Теоретичне дослідження проблеми тривожності особистості у психологічні літературі. *Молодий вчений*, 2022. №5 (105). С. 83-86.
74. Ясточкіна І. Особистісна тривожність як соціально-психологічна проблема. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки.* 2020. Випуск 6. С. 165–170
75. Campbell S. B. Behavior problems in preschool children: linical and developmental issues. New York : Guilford ublications, Inc.,2006. 334 p
76. Horni K. Trevozhnost’ // Trevoga i trevozhnost’. – SPb., – S. 166–181
77. Prihozhan A.M. Trevozhnost’ detei i podrostkov: psiho lo-gicheskaia priroda i vozrastnaia dinamika. M. : MPSI; Voronezh : Izd-vo NPO «Modek», 2000. – 246 s.
78. Sallivan G.S. Interpersonal’naia teoriia v psihiatrii. KSP; SPb. : Juventa, 1999. – 346 s.
79. Spielberger C. D. Anxiety as an Emotional State. In: Anxiety: Current Trends in Theory and Research. N.Y., 1972. – 510 p.
80. Fisak B. The prevention of anxiety in preschool-aged children: Development of a new program and preliminary fi ndings. *Mental Health & Prevention.* – 2014. Vol. 2. Is. 1 – 2. P. 18 – 25.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

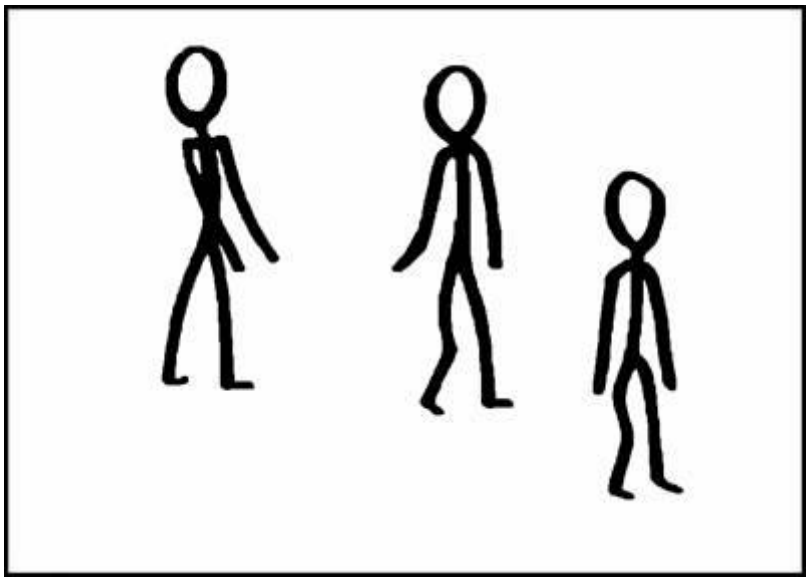
Тест «Вибери потрібне обличчя» Р. Теммл, М. Доркі, В. Амен

Картки для діагностики рівня тривожності

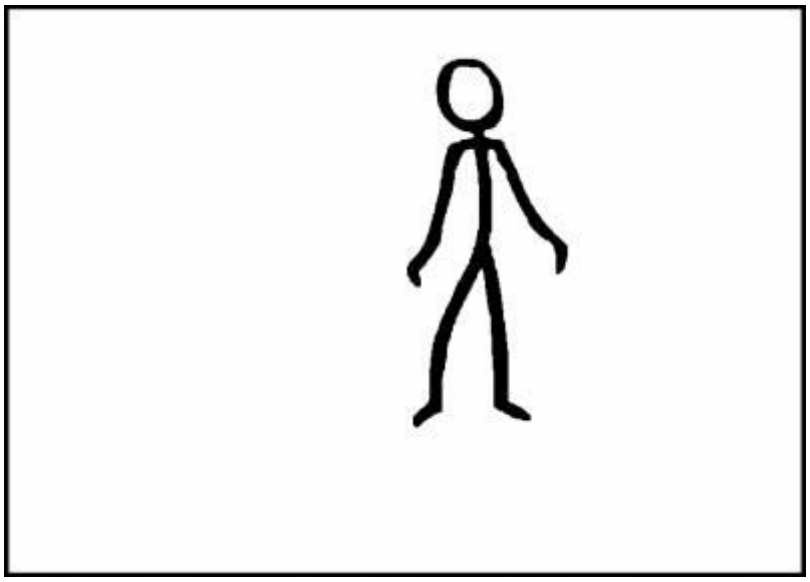

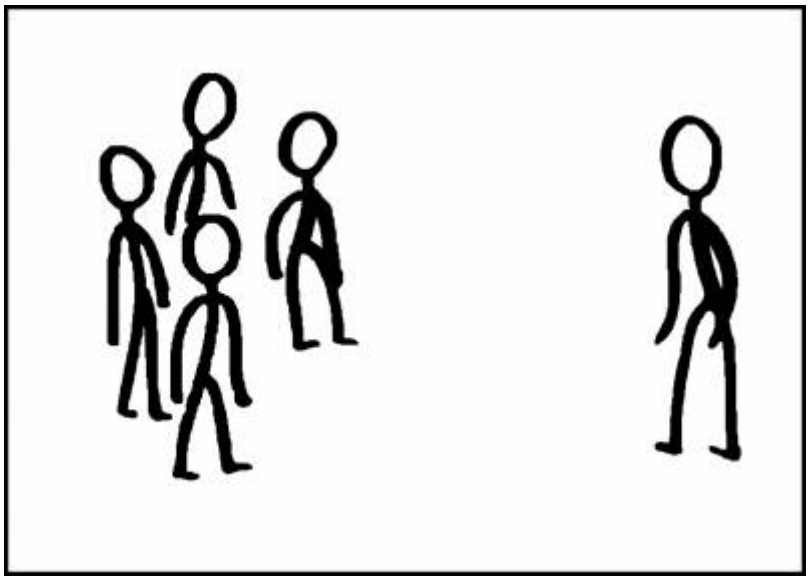
Стимульний матеріал до Методика «Контурний САТ-Н»
Е. Кріс, авторська модифікація М. Я. Семаго

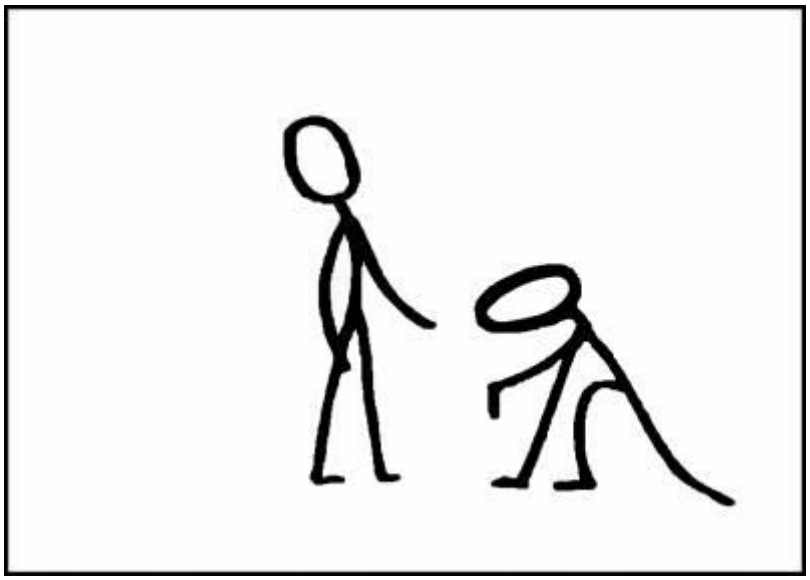
Перше зображення

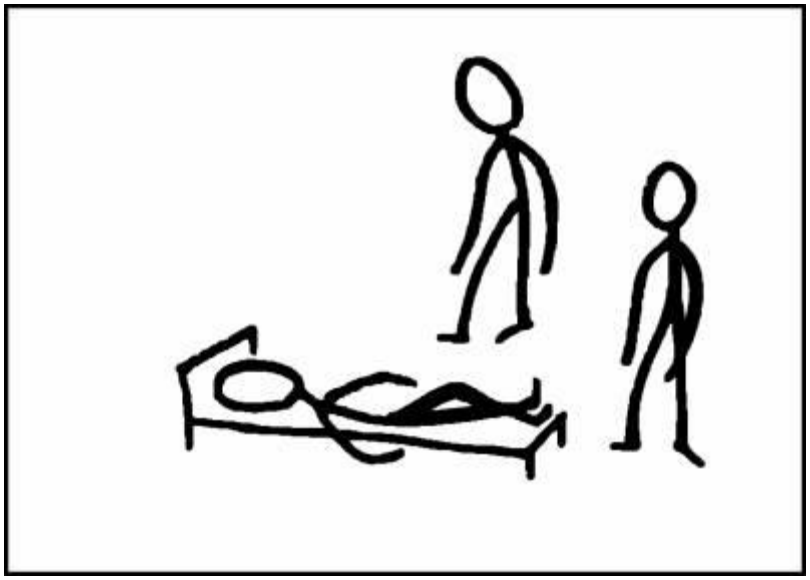
Друге зображення

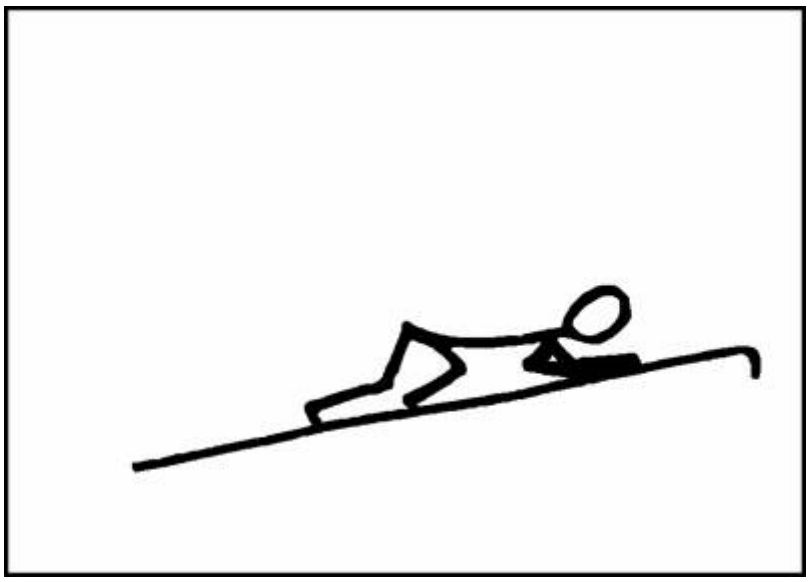
Третє зображення

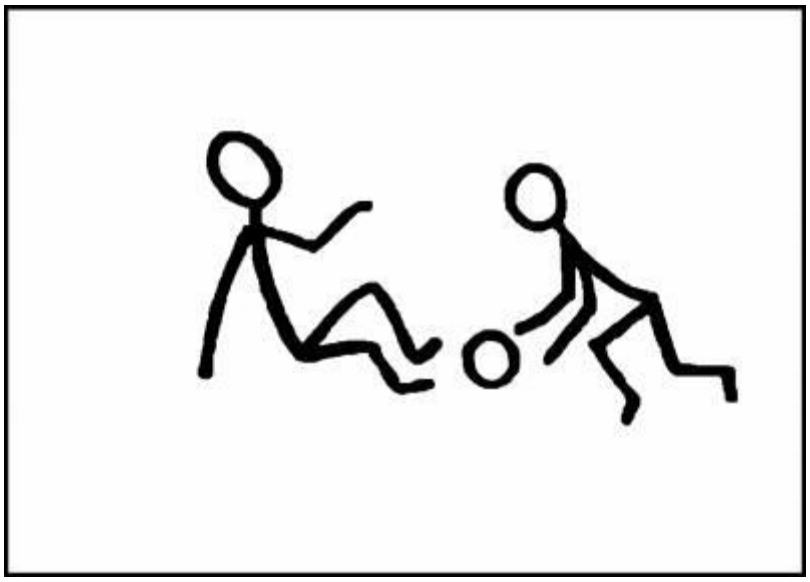
Четверте зображення

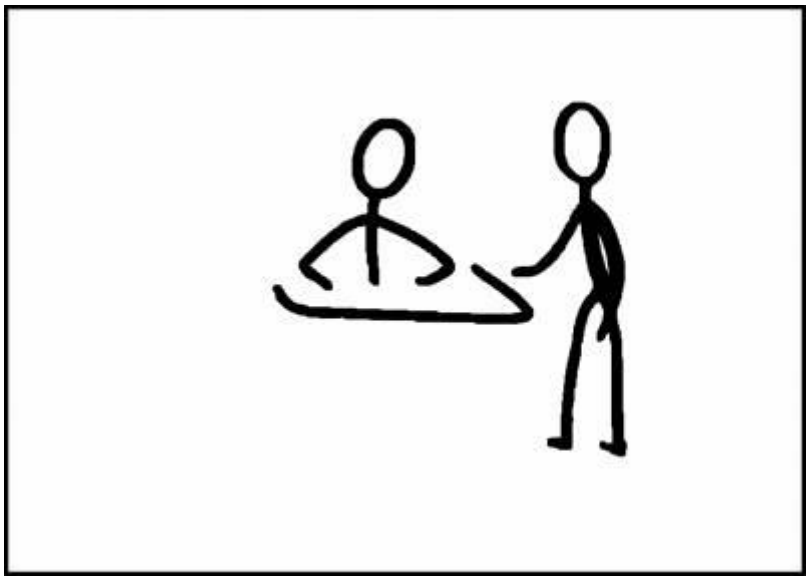
П'яте зображення

Шосте зображення

Сьоме зображення

Восьме зображення

«Опитувальник батьківського ставлення»

А. Варги і В. Століна

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Потрібно якомога довше тримати дитину в стороні від реальних життєвих проблем, якщо вони його травмують.
6. Я відчуваю до дитини почуття розташування.
7. Хороші батьки захищають дитину від труднощів життя.
8. Моя дитина часто неприємний мені.
9. Я завжди намагаюся допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли знущальне ставлення до дитини приносить йому велику користь.
11. Я відчуваю досаду стосовно своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не доб'ється у житті.
13. Мені здається, що потішаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто робить такі вчинки, які, крім презирства, нічого не варті.
15. Для свого віку моя дитина трошки незрілий.
16. Моя дитина поводиться погано спеціально, щоб досадити мені.
17. Моя дитина вбирає в себе все погане, як "губка".
18. Мою дитину важко навчити хорошим манерам при всьому старанні.
19. Дитину слід тримати в жорстких рамках, тоді з нього виросте порядна людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас у дім.
21. Я приймаю участь у своїй дитині .
22. До моєї дитини "липне" все погане.
23. Моя дитина не доб'ється успіху в житті.

24. Коли в компанії знайомих говорять про дітей, мені трохи соромно, що моя дитина не такий розумний і здібний, як мені б хотілося.
25. Я шкодую своєї дитини.
26. Коли я порівнюю свою дитину з однолітками, вони здаються мені дорослішим і з поведінці, і з судженням.
27. Я з задоволенням проводжу з дитиною весь свій вільний час.
28. Я часто шкодую про те, що моя дитина росте і дорослішає, і з ніжністю згадую його маленьким.
29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досяг всього того, що мені не вдалося в житті.
31. Батьки повинні пристосовуватися до дитини, а не тільки вимагати цього від нього.
32. Я намагаюся виконувати всі прохання моєї дитини.
33. При прийнятті сімейних рішень слід враховувати думку дитини.
34. Я дуже цікавлюся життям своєї дитини.
35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що він по-своєму правий.
36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я завжди зважаю на дитиною.
38. Я відчуваю до дитини дружні почуття.
39. Основна причина капризів моєї дитини - егоїзм, упертість і лінь.
40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводити відпустку з дитиною.
41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне і безтурботне дитинство.
42. Іноді мені здається, що моя дитина не здатна ні на що хороше.
43. Я поділяю захоплення своєї дитини.
44. Моя дитина може вивести з себе кого завгодно.
45. Я розумію засмучення своєї дитини.
46. Моя дитина часто дратує мене.
47. Виховання дитини - суцільна нервування.
48. Сувора дисципліна в дитинстві розвиває сильний характер.

49. Я не довіряю своїй дитині.

50. За суворе виховання діти дякують потім.

51. Іноді мені здається, що ненавиджу свою дитину.

52. У моєму дитині більше недоліків, ніж переваг.

53. Я поділяю інтереси своєї дитини.

54. Моя дитина не в змозі що-небудь робити самостійно, а якщо й зробить, то обов'язково не так.

55. Моя дитина виросте непристосованим до життя.

56. Моя дитина подобається мені таким, який він є.

57. Я ретельно стежу за станом здоров'я моєї дитини.

58. Нерідко я захоплююся своєю дитиною.

59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.

60. Я невисокої думки про здібності моєї дитини і не приховую цього від неї.

61. Дуже бажано, щоб дитина дружила з тими дітьми, які подобаються його батькам.

Анкета визначення рівня тривожності дошкільника

(*Лаврентьєва Г.П., Титаренко Т.М.)*

Щоб перевірити свої оцінки тривожності дитини, зроблені на основі спостережень, заповніть цю анкету самостійно, а поґім запропонуйте її батькам дитини, вихователеві або методисту, який добре знає вашого вихованця.

1. Не може довго працювати, не втомлюючись.
2. Йому важко зосередитися на чомусь.
3. Будь-яке завдання викликає надмірну тривогу.
4. Під час виконання завдання дуже напружений, скутий.
5. Ніяковіє частіше за інших.
6. Часто говорить про можливі неприємності.
7. Як правило, червоніє в незнайомій обстановці.
8. Скаржиться, що бачить страшні сни.
9. Руки звичайно холодні й вологі.
10. Нерідко бувають розлади шлунка.
11. Дуже пітніє, коли хвилюється.
12. Має поганий апетит.
13. Спить неспокійно, погано засинає.
14. Лякливий, багато що викликає в нього страх.
15. Звичайно неспокійний, легко засмучується.
16. Часто не може додержати слова.
17. Погано переносить чекання.
18. Не любить братися за нову справу.
19. Не впевнений у собі, своїх силах.
20. Боїться труднощів.

Методика «Психологічний клімат сім'ї»

(Помиткіна Л.В., Злагодух В.В.)

Простий Тест,
що допомагає визначити внутрісімейний психологічний клімат

Дайте на кожне питання проста відповідь: «Так» або «Ні»:

1. Мою родину можна назвати дружною.
2. У нас є свої традиції спільних вечерь і обідів.
3. Мені завжди комфортно зі своїми рідними.
4. Домашня атмосфера найбільш розташовує до повноцінного відпочинку.
5. У нас не прийнято довго згадувати образи або розбіжності.
6. Вдома я відчуваю себе захищеним і фізично, і морально.
7. Ми завжди раді гостям.
8. Я завжди можу розраховувати на допомогу і підтримку в родині.
9. Ми всі чудово розуміємо один одного.
10. Тривала відсутність вдома викликає у мене щиру тугу.
11. Всі наші друзі дуже люблять бувати у нас в гостях.
12. Відпочинок ми намагаємося проводити по можливості разом.
13. Робота теж спирається швидше, коли ми робимо її колективно.
14. Ми любимо разом грати в настільні ігри або співати під караоке.
15. У нас завжди весело і тепло.
16. Ми поспішаємо вибачитися за свої помилки, щоб не зробити боляче близькій людині.
17. Всі свята у нас проходять весело і радісно.
18. У будинку завжди чекає порядок і затишок.
19. До нас люблять приїжджати і приходити в гості.
20. Окремим членам сім'ї не зовсім затишно вдома.
21. Спілкування з близькими можна назвати натягнутим.
22. Намагаюся швидше будинку закритися в кімнаті, щоб нікого не бачити.
23. Часто доводиться приймати образи від близьких людей.
24. Дискомфорт будинку настільки великий, що часом зовсім не хочеться туди повертатися.
25. У будинку все намагаються перекричати один одного, спілкуючись виключно на підвищених тонах.
26. Атмосфера в родині тяжка і напружена.
27. У своєму будинку я гостро відчуваю самотність і те, що нікому не потрібен.
28. Перебування з сім'єю діє на мене негативно.
29. У будинку часто вирують грози з криками і скандалами.
30. Всі прийоми гостей закінчуються конфліктами в сім'ї.
31. Деякі члени сім'ї мають занадто складний характер.
32. У нас є один неадекват, який руйнує всю гармонію.
33. Звички деяких моїх близьких приводять мене в роздратування.
34. Ми не вміємо нормально реагувати на різні обставини.
35. Присутність в будинку окремих членів сім'ї вибиває мене з колії.

ДОДАТОК Б

Первинні результати дослідження тривожності у дітей дошкільного віку

Респондент	Тест «Вибери потрібне обличча» Р. Теммл, М. Доркі, В. Амен	Методика «Контурний САТ-Н» Е. Кріс, авторська модифікація М.Я. Семаго.	Анкета для батьків «Виявлення рівня тривожності дитини» Г. П. Лаврентєвої та Т. М. Титаренко.
1.	40	5	15
2.	45	7	20
3.	60	9	6
4.	55	4	8
5.	75	6	8
6.	55	0	9
7.	45	6	14
8.	60	4	11
9.	45	3	13
10.	54	6	17
11.	75	8	12
12.	77	6	6
13.	62	5	9
14.	52	8	18
15.	45	9	4
16.	35	5	2
17.	21	7	15
18.	52	9	20
19.	45	4	6

20.	21	6	8
21.	32	0	8
22.	56	6	9
23.	57	4	14
24.	65	3	11
25.	40	6	13
26.	45	8	17
27.	60	6	12
28.	55	5	6
29.	75	8	9
30.	55	9	18
31.	45	5	4
32.	60	7	2
33.	45	9	15
34.	54	4	20
35.	75	6	6
36.	77	0	8
37.	62	6	8
38.	52	4	9
39.	45	3	14
40.	35	6	11
41.	21	8	13
42.	52	6	17
43.	45	5	12
44.	21	8	6
45.	32	9	9
46.	56	5	18

47.	57	7	4
48.	65	9	2
49.	40	4	15
50.	45	6	20
51.	60	0	6
52.	55	6	8
53.	75	4	8
54.	55	3	9
55.	45	6	14
56.	60	8	11
57.	45	6	13
58.	54	5	17
59.	75	8	12
60.	78	9	6

Результати дослідження за методикою «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги і В. Століна

Респондент	Шкала «Прийняття – відторгнення»	Шкала «Кооперація»	Шкала «Симбіоз»	Шкала «Авторитарна гіперсоціализація	Шкала «Інфантилізація»
1.	40	5	15	6	14
2.	45	7	20	4	11
3.	60	9	6	3	13
4.	55	4	8	6	17
5.	75	6	8	8	12
6.	55	0	9	6	6
7.	45	6	14	5	9
8.	60	4	11	8	18
9.	45	3	13	9	4
10.	54	6	17	5	2
11.	75	8	12	7	15
12.	77	6	6	9	20
13.	62	5	9	4	6
14.	52	8	18	6	8
15.	45	9	4	0	8
16.	35	5	2	6	9
17.	21	7	15	4	14
18.	52	9	20	3	11
19.	45	4	6	6	13
20.	21	6	8	8	17
21.	32	0	8	6	12
22.	56	6	9	5	6
23.	57	4	14	8	9
24.	65	3	11	9	18

25.	40	6	13	5	4
26.	45	8	17	7	2
27.	60	6	12	9	15
28.	55	5	6	4	20
29.	75	8	9	6	6
30.	55	9	18	0	8
31.	45	5	4	6	8
32.	60	7	2	4	9
33.	45	9	15	3	14
34.	54	4	20	6	11
35.	75	6	6	8	13
36.	77	0	8	6	17
37.	62	6	8	5	12
38.	52	4	9	8	6
39.	45	3	14	9	9
40.	35	6	11	5	18
41.	21	8	13	7	4
42.	52	6	17	9	2
43.	45	5	12	4	15
44.	21	8	6	6	20
45.	32	9	9	0	6
46.	56	5	18	6	8
47.	57	7	4	4	8
48.	65	9	2	3	9
49.	40	4	15	6	14
50.	45	6	20	8	11
51.	60	0	6	6	13

52.	55	6	8	5	17
53.	75	4	8	8	12
54.	55	3	9	9	6
55.	45	6	14	6	14
56.	60	8	11	4	11
57.	45	6	13	3	13
58.	54	5	17	6	17
59.	75	8	12	8	12
60.	78	9	6	6	6